

ТОВАРИСТВО ДЛЯ ПОШИРЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ
І НАУКОВИХ ЗНАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ РСР

О. Т. Білоус

СВІТОГЛЯД
ІВАНА ФРАНКА

Київ—1956

ТОВАРИСТВО
ДЛЯ ПОШИРЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ І НАУКОВИХ ЗНАНЬ
УКРАЇНСЬКОЇ РСР

Доцент О. Г. БІЛОУС

СВІТОГЛЯД
ІВАНА ФРАНКА

Львів, 1/X - 1956 ф.

Білоус

Київ — 1956

За загальною редакцією канд. філос. наук О. П. Павелка
Редактор В. П. Франчук
Коректор І. Д. Лук'янова

Алексей Григорьевич Белоус, «Мировоззрение Ивана Франко»
(На украинском языке).

БФ 12536. Зам. 2952. Друк. арк. 3,25. Обл.-вид. арк. 3. Папір 54 × 84¹/₁₆.
Паперов. арк. 1,625. Підписано до друку 14. VII 1956 р. Тираж. 27700.

Друкарня «Радянська Україна». Київ, Прозорівська, 59.

Іван Яковлевич Франко (1856—1916) увійшов в історію української літератури і суспільної думки як письменник-класик, оригінальний мислитель-матеріаліст, учений і революціонер, видатний пропагандист революційно-демократичної ідеології. Вивчаючи твори наукового соціалізму і популяризуючи їх на Україні, він у своїй ідейній еволюції дуже близько підійшов до марксизму.

І. Франко відіграв активну роль у розвитку передового революційно-демократичного напрямку в українській суспільній думці, слов'янській і світовій культурі. Саме за матеріалізм і революційність світогляду його ненавиділи реакціонери.

Народ знає і любить І. Франка як поборника визволення трудящих від соціального і духовного рабства, як борця проти національного гноблення і проти націоналізму, як глашатая возз'єднання українського народу в складі Росії, в якій він вбачав країну, що йде до корінного оновлення.

I

Селянська реформа 1848 р. в Галичині визначила розвиток капіталізму в сільському господарстві краю по тяжкому, болісному для селянства «прусьському» шляху. Протирічлива економіка Галичини після скасування кріпосного права і становище українських сільських пролетарів того часу нагадувало, за висловом Франка, «воскресаючого Лазаря, що півтілом уже виліз з гробу, а долом ще в нім: положення з обох боків не вигідне, і новий економічний лад не приносить їм (селянам. — О. Б.) ні-

якого хісна, і старі феодальні тягарі 'давлять їх цілою силою переживших і перегнивших останків»¹.

Цісарська Австро-Угорщина являла собою країну, де

Слово правдиве і думку природну
Тривлять газети, хорти мов летючії,
Право, сумління потоптанні всюди...²

Український народ уярмленої Галичини зазнавав якнайжорстокіших соціальних і національних утисків. В Західній Україні, де 90 процентів населення становило селянство, де селянську реформу було проведено в інтересах поміщиків, проти селянства, віссю всіх суперечностей було аграрне питання. Тимчасом українські націоналісти і лжемарксистичні з австрійської соціал-демократії поставили в центр політичного життя питання національне, і то звівши його до культурно-національної автономії і навіть до чисто мовних суперечок.

За влучним висловом сучасника, «селянство звільнене було від ланцюгів, але разом з ланцюгами з нього зняли і чоботи». Після реформи поміщики привласнили собі значну частину площі лісів, луків і пасовищ, відрізаних від селянських земель (відрізки). Селяни Галичини зобов'язані були сплатити поміщикам непосильний викуп за землю; їх душила буржуазно-поміщицька держава прямими і непрямими податками. Селянство конало від безземелля. Пригнічувало селян також і лихварство. Уряд узаконив свавілля лихварів щодо необмеженого підвищення позичкового процента.

Злиденне становище трудящих Західної України правдиво відображене в усій творчості Івана Франка. Так, уже в циклі віршів «Галицькі образки» він змальовує бідняка в якого «рідні діти в наймах мруть».

Західна Україна під володарюванням Габсбургів являла собою, по-некрасовськи зображене Іваном Франком,

...море бездонне,
...людськості бідної
Горе безсонне³.

Український народ в ярмі Австро-Угорської імперії і польських магнатів, або ж у трудовій еміграції за океаном

¹ Іван Франко. Мислі о еволюції в історії людськості. Твори, т. XIX, стор. 101, К., 1956 р.

² Іван Франко. Твори, т. X, стор. 83, К., 1954 р.

³ Там же стор. 32.

був народом-батраком, парієм. Добре розуміючи це, І. Франко у вірші «Наймит» пише:

Той наймит — наш народ, що поту лле потоки
Над нивою чужою¹.

На обурливі факти, якими супроводжувалася в середині 90-х рр. ХІХ століття вихвалювана на всі лади еміграція західноукраїнської бідноти за океан, І. Франко відповів циклом викривальних віршів «До Бразилії». У цьому циклі І. Франко показує важке життя переселенців із Західної України до Америки.

Зубожілі селяни Галичини активно боролися проти експлуататорів. Однією з форм класової боротьби бідноти були аграрні страйки, які набули особливого розмаху в 1902—1905 роках. Так 1902 року у Східній Галичині страйкувало понад 100 тис. сільськогосподарських робітників. Особливо широка хвиля масових страйків і демонстрацій прокотилась по всій Галичині у 1905 р. під впливом першої російської революції.

Із збільшенням видобування нафти та озокериту в районі Борислава і Дрогобича в суспільні верстви Західної України ввіходить «ріпник», тобто робітник нафтової промисловості. Франко уважно вивчає становище робітників і в своїх творах вірно відображає не тільки їх побут, але й боротьбу проти хижацької експлуатації.

Капіталістичний Борислав Франко зображає як потвору, яка всмоктує вздовж і вишир усі сусідні села, поглинає молоде покоління, час, здоров'я і моральність цілих громад. Перед читачем постає капіталізм, що приніс з собою всі страхиття і невпевненість у завтрашньому дні.

У своєму науковому дослідженні «Промислові робітники Східної Галичини і їх плата 1870 р.» І. Франко пише про 12 годин, як звичайну тривалість робочого дня.

І. Франко досліджував також селянську економіку; і тут він завжди приходив до висновку про безупинне вимирання зубожілих селян. Так, у статті «Як ми вмираємо» (збірка «В наймах у сусідів») говориться, що процент смертності в Галичині значно перевищує відповідні дані по всій Австрії. В поетичному творі «Гадки над мужицькою скибою» Франко в алегоричній формі кидав

¹ Іван Франко. Твори, т. Х, стор. 43, К., 1954 р.

австрійським властям; експлуататорському устрою грізні і гнівні запитання: «Хто висмоктав плодотворні соки народу і куди ті святі соки поділи?» Чому старанний хлібороб у хатині порожній умирає з голоду? Чому добувач солі їсть хліб несолоний і чому трудівник не став сіллю землі?

Цісарська Австро-Угорщина була тюрмою народів. «На білому австрійському мундирі, — писав Герцен, — далеко видно чорне тавро, випалене віковим прокляттям роду людського; на старій габсбургській мантиї незліченні плями: ріки крові лились по ній і ріки сліз. Місця такого немає в обширній імперії, де б у повітрі не лунав стогін без жалю задушеної народності, де б не валялись ланцюги, що переїржавили на живих костях»¹.

Якщо в перший час після загарбання Галичини австрійський уряд намагався відкрито понімечити край і здійснював колонізацію, то в дальшому, переконавшись у нереальності цих спроб, він перейшов до політики нацькування українців і поляків один на одного, одночасно придушуючи та пригноблюючи тих і других.

Блокові австрійських бюрократів і польських магнатів допомагали українські буржуазні націоналісти, яких І. Франко із зненавистю називав «домашніми шпіонами», що «слідять за кождим нашим кроком і псують послідні каплі доброго гумору»².

Перебування українського населення Галичини під подвійним національним гнітом з боку австрійських і польських верхів, поряд з гнітом соціальним, привело до гострої соціальної боротьби і широкого розмаху українського національно-визвольного руху в краї, до руху передової частини галицької інтелігенції за зближення з російським народом. В силу вікових зв'язків і дружби російського і українського народів українське населення Галичини прагнуло до возз'єднання українських земель і розглядало союз з російським народом як важливу умову, що сприяє успіхові революційно-визвольної боротьби.

Український національно-визвольний рух у Галичині в останній чверті XIX, на початку XX ст. ст. набував масового характеру. Видатну роль у розвитку української

¹ А. И. Герцен, Сочинения, т. XVI, стор. 114.

² Матеріали для культурної й громадської історії Західної України, т. I, вид. ВУАН, стор. 15.

національної культури, в пробудженні класової та національної самосвідомості українських трудящих мас відіграв великий поет-революціонер І. Я. Франко. Він обстоював їх інтереси, проводив ідею возз'єднання українського народу, за що зазнавав політичного переслідування, жив і працював під постійною загрозою арешту. Залишаючись безстрашним, письменник до можливості свого арешту ставився із сарказмом: «...що хвиля можуть прийти і не знать за яку чортову маму взяти нас до Іванової хати...»¹ Характеристично, що тут І. Франко говорить не про себе, а про «нас», тобто про цілу політичну групу, небажану і небезпечну для уряду.

Успіхи визвольного руху трудящих у Галичині гальмувалися розпорошеністю пролетаріату, який не встиг тут на той час стати самостійною політичною силою, а також неорганізованістю задавленого нуждою селянства, яке тоді не звільнилося ще від царистських ілюзій. «До самого 1880-го року вся маса нашого народу жила в поглядах, що найвищу і одну власть у державі має цісар, що він може все зробити і від його волі все залежить» — писав І. Франко в «Молодій Україні»². Однак, серед розореного селянства не вщухали заворушення, незважаючи і на те, що австрійський уряд посилав проти «бунтівників» поліцію та військо, щоб езекуціями, штрафами і пограбуванням селянського майна примусити селян до покори.

Чималу роль у гальмуванні визвольного руху трудящих Галичини відіграли і буржуазні націоналісти. У складних політичних умовах ще на початку 60-х років XIX ст. тут визначилися дві відміни антинародного націоналістичного руху.

Представники ліберально-буржуазних поглядів серед західноукраїнської інтелігенції, «молоді», згодом названі «народовцями» по-культуртрегерському боролися за український фонетичний правопис; вони заснували 1880 року політичну газету «Діло», що була розрахована на духовництво і чиновників. Всі видання «народовців» були пройняті лібералізмом та націоналізмом і одночасно догідливістю щодо цісарського австрійського уряду.

¹ Матеріали для культурної й громадської історії Західної України, т. 1, вид. ВУАН, стор. 14.

² «Молода Україна», ч. 1, Львів, 1910, стор. 5.

Друга течія («старі»), відображала інтереси українських поміщицько-буржуазних верств та церковників, і зневажала навіть напівзаходи щодо народних мас. Пізніше «старих» — називали «москвофілами». Однак вони нічого спільного з властивою українському народові справжньою любов'ю до російського народу не мали. У них йшлося про орієнтацію на російський царат і реакційні сили, що на них він спирався. Про погляди «москвофілів» у внутріполітичних питаннях І. Франко писав: «В тодішнім москвофільстві доживали свого віку ідеї абсолютизму і бюрократичного «чинопочитання». «Що робить правительство, то одиноким розумним, мудрим, житочним; всяка критика — се безумство або навіть безбожність»¹.

І. Я. Франко боровся проти «народовців», проти їх буржуазно-націоналістичної пропаганди єдності і класової неподільності української нації. Боровся він і проти «москвофілів», бо й ця течія відзначалась готовністю плазувати перед всякою буржуазно-поміщицькою владою.

В середині 70-х років XIX ст. самостійна громадсько-політична група склалася з політичної течії послідовників російських революційних демократів та Т. Г. Шевченка. На чолі цієї групи стояли І. Франко, М. Павлик і О. Терлецький. Вони повели активну боротьбу проти галицької реакції, зашкарублості і безпринципності.

Поліція систематично конфісковувала видання революційно-демократичної групи І. Франка, заарештовувала і його, і його прихильників. У запеклій війні з революційно-демократичними силами австрійській і польській реакції допомагали «москвофіли» і «народовці».

У 1877 р. І. Франка було заарештовано, засуджено як соціаліста і ув'язнено. В ув'язненні він пише «Думу в тюрмі», яка характеризує поета не як зрілого прихильника наукового соціалізму, а як «соціаліста за симпатією» (самохарактеристика І. Франка).

З висловлювань Івана Франка видно, що він класифікував соціалізм на «мужицький» і науковий, розуміючи перевагу останнього і прагнучи до нього.

У період між арештами за І. Франком було встановлено поліцейський нагляд; крім того українські і польські

¹ І. Франко, «Молода Україна», ч. 1, стор. 3.

націоналісти методами наклепу і цькування переслідували революційного письменника з помсти за те, що він нещадно викривав їх у своїх літературно-художніх творах, а особливо в публіцистичних і наукових статтях.

В 1880 р. у вірші «Товаришам» І. Франко попереджує революційну молодь, що «рицарі старих порядків» будуть намагатися виштовхнути її з громадського життя, проклясти революціонерів і їх справу, оголосити її «небезпечною оманною і зрадою». Всього цього зазнав він сам, бо був «знеславлений, брехнею залитий, у злочинці залічений, змучений, отрутою напоений». За висловом І. Франка, реакціонери «мету світлу плямують жовчю їржавою». Зазнавши розправи австрійських цісарських властей, І. Франко вчить передову революційну і прогресивну молодь тверезо дивитись на обраний шлях, на якому чекає борців судова і тюремна розправа. Того ж року в іншому вірші І. Франко закликає революційну молодь не дати залякати себе тюрмами, кайданами, які він з презирством називає «брязкальцями», якими пани обвішують революціонерів, щоб ті «зазнали середньовіччя». Кам'яні мури тюрем створив, на думку І. Франка, страх панів.

Письменник-революціонер брав діяльну участь в робітничому русі, що піднісся у Львові в середині 70-х років XIX століття. Це поглиблювало його уявлення про істотну різницю між «соціалізмом по симпатії», що походить від «мужицького» становища поета, і соціалізмом науковим. І. Франко глибоко вивчає «Капітал» К. Маркса, а також економіку західних земель України, побут робітників, пише наукові дослідження і літературно-художні твори про життя і боротьбу пролетаріату Західної України, що свідчить про еволюцію письменника в бік наукового соціалізму.

В той час, як українська ліберальна буржуазія палала ненавистю до марксизму, І. Франко наприкінці 70-х років з любов'ю вивчає ряд основних творів К. Маркса і Ф. Енгельса, робить все що було можливо для популяризації марксистських ідей. Він пропагує вчення Маркса в робітничих гуртках, перекладає українською мовою цілі розділи з «Капіталу» К. Маркса і «Анти-Дюрінга» Ф. Енгельса, значення яких він високо цінив.

У 1881 р. І. Франко видає брошуру «Чого хоче галицька робітнича громада?». В цей час інтерес Франка до

«Капіталу» К. Маркса ще більше зростає. Та й перед тим у листі до Ольги Рошкевич від 20 вересня 1878 р. він з запалом висловлюється про цей великий твір, як про найкращу роботу з політичної економії яка будь-коли раніш виходила в світ. Франко вивчає політичну економію, насамперед, за творами Чернишевського та Маркса. Вивчаючи Маркса, і в ряді питань стаючи на марксистську точку зору, І. Франко, проте, не вважав марксизм єдиною правильним ученням. У посібнику з політичної економії він поряд з роботами К. Маркса вмістив не тільки роботи М. Г. Чернишевського і Светозара Марковича, але навіть роботи Мілля. У своїй статті «Мислі еволюції в історії людськості» економічні основи капіталістичного суспільства Франко подає прямо за «Капіталом» Маркса. Разом з тим, він не виявляє тут розуміння корінної якісної відмінності марксизму від буржуазної соціології, наприклад, Бокля, Леббока, Тейлора, Мена, Спенсера, Мак-Леннана. Прагнучи об'єктивності, Франко іноді впадає в об'єктивізм, що приводить його до незрілих, а то й помилкових положень.

В економічних поглядах І. Франка, у спробі поєднання передмарксівської і немарксівської політичної економії з економічним ученням К. Маркса виявилась суперечність суспільно-економічного розвитку Західної України.

Безперечною заслугою І. Франка були його турботи і діяльні заходи щодо ознайомлення трудящих Західної України з творами видатного мислителя Чернишевського, про які Маркс в розмові з Лопатіним говорив, що вони «повні оригінальності, сили і глибини думки». Франко знайомив передові верстви західноукраїнської громадськості з російським народом, його героїчною боротьбою і плодотворною творчістю.

Будучи неабияким знавцем політичної економії, І. Франко, ще в 1878 р. написав брошуру у запитаннях і відповідях; це була своєрідна популяризація «Маніфесту Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса і «Капіталу» К. Маркса. Щоб ознайомити українських читачів з історичним розвитком капіталістичного ладу за Марксом, Франко зробив переклад двадцять четвертого розділу «Капіталу».

У 1879—1880 рр. Франко працює над перекладом вибраних розділів із «Анти-Дюрінга» Ф. Енгельса, під загальною назвою «Початок і теорія соціалізму Фрідріха

Енгельса». Це були якраз ті розділи, які сам Енгельс 1880 р. опублікував окремою брошурою під назвою «Розвиток соціалізму від утопії до науки».

І. Франко та його прихильники у своїй пропаганді роз'яснювали народові причини його важкого становища. Вони вважали необхідним боротись за народну освіту, за реалізм в науці і мистецтві, виступати проти релігії і попів, створювати політичні організації, які, кінець кінцем, передали б народові землю, заводи і фабрики через викуп або експропріацію; вони боролися також проти соціальної та національної безправності трудящих, проти їх гнобителів, за загальне виборче право, за надання жінкам всіх політичних прав нарівні з чоловіками.

У своїх виступах І. Франко виявив розуміння необхідності відкритих масових виступів проти старого ладу, проти експлуататорів народу в силу того, що їх утиски ставали дедалі важчими і нестерпнішими.

Із революційно-демократичної молоді Галичини наприкінці XIX ст. склалася політична група «Українсько-руська радикальна партія»; Франко був серед її засновників. Він керував з'їздом 30 делегатів цієї групи 4—5 жовтня 1890 р. Найближчі вимоги групи були сформульовані в прокламації, опублікованій у революційно-демократичному журналі «Народ». У прокламації містилися вимоги полегшення податків, що стягувались із селян, збільшення селянського землекористування, скорочення строку служби в армії до одного року, надання загального, прямого і таємного голосування особам, що досягли 21 року, обов'язкового навчання українською мовою в усіх школах від початкових до вищих, свободи друку, зборів, спілок.

Зростання селянських виступів, посилення страйкової боротьби у промислових центрах, організація політичної групи на чолі з Іваном Франком стурбували австрійські власті в Західній Україні. Вони вдалися до репресій проти мас і проти тієї частини інтелігенції, що була близькою до трудящих.

Власті, реакціонери ще активніше заходилися цькувати І. Франка, його прихильників та їх друковані органи — «Народ» і «Хлібороб». Уніатські попи проклинали радикалів у церквах, писали на них доноси в жандармерію; як поборників корінних перетворень їх арештовували, ув'язнювали, засуджували. В умовах жорстоких переслідувань радикали провадили енергійну роботу серед тру-

дящої частини населення, насамперед серед селянства, скликали «віча» з метою пропаганди своїх програмових вимог.

Всупереч поліцейським репресіям і протидії попів і «народовців», віча відбувалися в багатьох пунктах Галичини (в Бродах, Турці, Станіславі, Снятині). У Снятинському вічі (лютий 1892 р.) взяло участь близько 2000 селян. Особливо активну участь у цих народних зборах брав І. Я. Франко. У 1891—1896 рр. не було жодного більш-менш значного віча, на якому б він не виступав; крім того І. Франко підготував кількох чудових агітаторів із селян, які також з успіхом виступали на вічах.

Під впливом І. Франка і його прихильників пробуджується в Галичині жіночий рух. У 1891 р. в Стрії відбувається перше жіноче віче під керівництвом української письменниці Н. Кобринської.

Починаючи з 1895 р., кандидатуру І. Франка тричі висували до парламенту. Але польські поміщики, уніатські попи, «москвофіли», «народовці» намагалися будь-що провалити її. Поміщики заявляли, що коли Франко пройде до парламенту від якого-небудь повіту, то за два роки він приведе селян цього повіту до загального страйку. Цю славу пристрасного і впливового революційного діяча І. Франко здобув завдяки своїй боротьбі проти всієї буржуазно-націоналістичної групи політичних і ідейних противників. Для І. Франка, за його власним висловом:

Життя воєнним табором тяглося,
То тут, то там противник прискіпавсь...

Письменник-борець

...боронивсь, не раз мав перемоги,
Та часто й падав ворогам під ноги¹.

Думка І. Франка в останньому рядку цієї строфи означає, що його боротьба не завжди закінчувалась перемогою; може й не так часто письменник зазнавав поразки, як він тут про це пише, але його переслідувачі, наклепники, спотворювачі та фальшиві друзі не раз робили його переможеним у питаннях тактики, хоч і не могли змусити відмовитись від революційно-демократичних і матеріалістичних переконань.

¹ Іван Франко. Твори, т. XI, стор. 242, К., 1952 р.

На формуванні світогляду І. Франка, крім розглянутих нами соціальних коренів, позитивно позначилося його глибоке знання життя народу, зокрема його історії, розуміння історичної ролі таких борців проти «неправди і неволі», як Іван Вишенський, Богдан Хмельницький, Григорій Сковорода і особливо Тарас Шевченко.

Вивчивши життя і діяльність видатного українського мислителя кінця XVI, початку XVII ст. ст. Івана Вишенського, І. Франко пише про нього монографію і поему; в останній поставлено такі важливі питання, як любов до батьківщини, прагнення до корисної діяльності, а також зображено колізію між особистим вдосконаленням і громадським обов'язком, торжество поклику нового життя.

Як Г. С. Сковорода і Т. Г. Шевченко, І. Франко шанує Богдана Хмельницького. У Івані Вишенському і Богдані Хмельницькому він вбачає діячів з вірною орієнтацією в складний період історії України.

Все, що написав Франко про Шевченка свідчить про міцний і щільний спадкоємницький зв'язок світогляду одного й другого. Тарас Шевченко виступив, як співець ростущої дружби українського народу з російським, як поборник дружби всіх слов'янських та інших народів. І. Франко у своїй літературній, науковій і громадсько-політичній діяльності уславився як поборник дружби українського народу з російським, як глашатай їх дальшого єднання і творчої співдружності їх культур, чим вніс посильний внесок у справу інтернаціоналізму і боротьби проти націоналізму.

В одному з автобіографічних нарисів І. Франко відзначає: «Взагалі мене уже в гімназії тягло на схід». Потяг до Росії, до передових діячів Петербурга і Москви, Києва і Харкова зберігся у письменника на все життя.

Як видно з листа до Драгоманова він 28. VII. 1892 р., І. Франко мріяв поїхати до Петербурга і Москви «роздивитися в таможніх бібліотеках, поповнити свою бібліотеку хоч найпотрібнішими речами, а головне — пізнати людей»¹.

¹ «Матеріали для культурної й громадської історії Західної України», т. I, вид. ВУАН, стор. 382.

Так міг писати і писав ідеолог трудового українського народу, що зв'язував свої сподівання і надії на соціальне і національне визволення трудящих Галичини з політичним пробудженням українського народу в Росії, з визвольною місією російського народу.

І. Франко про російський народ висловлювався, як про надію українського народу. Передових діячів Галичини надихала самовідданість російських революціонерів у їх боротьбі за торжество правди і свободи. Віра західних українців у визвольну місію Росії посилювалася з переміщенням сюди центра світового визвольного руху, з виходом на історичну арену революційної російської соціал-демократії, з революцією 1905—1907 років.

І. Франко викриває українських націоналістів, ворогів українсько-російського єднання. У своїх спогадах і матеріалах про Остапа Терлецького він виступає проти народоя-націоналіста Танячкевича (Будеволі) і його злісних вихваток проти дружби українського і російського народів.

На протилежність «москалежерству», тобто русофобству, що розпалювалося реакційною націоналістичною пресою Галичини, Франко з гордістю проголосив себе «русифілом». «Ми, — писав він у 1905 році, — любимо великоруський народ і бажаємо йому всякого добра, любимо і виучуємо його мову... І російських письменників, великих світочів у духовнім царстві, ми знаємо й любимо... ми чуємо себе солідарними з найкращими синами російського народу...»¹.

І. Франко слідом за Т. Шевченком побачив в особі Герцена і Чернишевського, Белінського і Добролюбова велетні думки, які стояли в центрі розвитку передової ідеології свого часу. Письменник старанно збирав у своїй особистій бібліотеці твори російських революційних демократів та все написане про них.

В той час, як реакційні сили царської Росії, Західної Європи і разом з ними українські націоналісти робили все, щоб применшити значення передової суспільної і філософської думки російського народу, глашатай возз'єднання українського народу з російським, І. Франко, високо цінив значення прогресивної думки братнього народу.

¹ І. Франко, «Ідеї й ідеали», галицької москвофільської молодіжі», див. «Іван Франко про російську літературу», в-во «Вільна Україна», Львів, 1947 р., стор. 59—60.

Вплив ідеології російських революційних демократів, а пізніше марксизму і революційної російської соціал-демократії на поступальний розвиток світогляду І. Франка, поставив його в лави представників передової суспільно-політичної та філософської думки українського народу.

В період від кінця 70-х і до кінця 90-х років І. Франко підтримує зв'язки з львівськими робітниками, допомагає їм вивчати політичну економію в гуртках самоосвіти, бере участь у складанні програми соціалістичного руху Галичини. У 1879 р. І Франко редагує польську робітничу газету «Ргаса»; його ім'я стає популярним серед львівських робітників усіх національностей.

У листі до М. Драгоманова від 8.VI.1891 р. І. Франко відзначає: «...наша детальна програма економічна має в собі дещо таке, що не зовсім годиться (узгоджується, збігається. — О. Б.) з теперішнім розумінням соціалізму в соціально-демократичних партіях європейських»¹. Розбіжність ця стосувалась ігнорування селянського питання і неправильної постановки національного питання опортуністичними лідерами австрійської та німецької соціал-демократії, з чим не міг погодитися Франко.

І. Франко радив писати про соціалізм мовою народу з підкресленням найбільш дохідливих для селян положень марксівського соціалізму, щоб цим найкраще послужити народові у сприйнятті соціалізму. Про еkleктиків і любителів пропонувати деякі поправки до Маркса І. Франко висловлювався з гострим осудом.

У 1904 р. в «Літературно-науковому віснику» І. Франко друкує під назвою «До історії соціалістичного руху» статтю про «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса.

Соціалістичний рух І. Франко розглядав як характерне явище ХІХ ст., яке щораз більше міцніє, набирає сили, дедалі більше поглиблюється теоретично, охоплюючи все ширші сфери людських інтересів.

Революційний письменник з задоволенням відзначає, що соціалізм ХІХ ст. став світоглядом цілих поколінь учених, в нього вірять мільйонні маси, соціалізм стає могутньою рушійною силою політичного і соціального розвитку, закликом до боротьби, «для одних найвищим ідеа-

¹ «Матеріали для культурної й громадської історії Західної України», т. І, вид. ВУАН, стор. 349.

лом, метою поступу.., а для інших грізною небезпекою, синонімом перевороту...»¹

І. Франко називає соціалізм величною ідейною будовою, спорудженою в другій половині ХІХ ст., головним чином, завдяки працям Карла Маркса і Фрідріха Енгельса, покладеним в основу масового руху в Німеччині.

Працям Маркса і Енгельса, на думку І. Франка надає великого історичного значення та обставина, що вони стали наріжним каменем великої політичної організації—німецької соціал-демократичної партії.

У цій статті І. Франко високо оцінює російське крило міжнародного соціалістичного руху. Він розумів, що російська соціал-демократія уже напередодні революції 1905—1907 рр. відігравала видатну роль у революційному русі, в тому числі на Україні, що входила до складу Росії.

Для І. Франка було безсумнівним, що «соціалізм і соціалістичні організації заслуговують на пильну увагу кожного освідченого українця, який цікавиться громадськими справами і не хотів би блукати напомацки в сутолоці нових фактів суперечних змагань і теорій»².

І. Франко був ініціатором публікації в журналі «Літературно-науковий вісник» досліджень і рефератів з окремих питань громадського життя і соціальної політики. Революційний публіцист і вчений, Франко не претендував на систематичний курс цих питань. Його завдання полягало в тому, щоб заінтересувати читачів соціалізмом і соціалістичною організацією як «преважливими справами», «заохотити освіченіших до читання основних праць на дотичні теми...»³

Задумана І. Франком серія досліджень і рефератів розпочата була ним з «Маніфесту Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса.

Те, що було видано в галузі розвитку соціалізму до кінця 1847 р., І. Франко визначає як «соціалістичні мрії», соціалістичні утопії, або, інакше, утопічний соціалізм.

Учений революціонер переконливо підкреслює, що «Комуністичний маніфест» Маркса і Енгельса відразу поставив справу соціалізму на твердий науковий ґрунт, показав соціалістичний лад не як якийсь недосяжний

¹ ЛНВ, 1904, т. XXV, стор. 134.

² Там же, стор. 135.

³ Там же, стор. 136.

ідеал, а як неминучу необхідність, як безперечний наслідок неперекорного історичного розвитку. «Цей маніфест відразу відкрив перед людством непохитні історичні закони, що з елементарною силою пруть до здійснення соціалізму»¹. І. Франко фіксує увагу читача на положенні «Маніфесту» про те, що вся попередня історія людства є боротьба класів. Вся попередня культура, говорить Франко, зв'язана з розвитком виробництва матеріальних благ; від цього виробництва залежать форми правління і поділ суспільства на верстви, залежать мистецтво, ідеали і релігія. Люди творять історію не довільно, а у відповідності з розвитком виробництва в кожну епоху. Розвиток нинішнього суспільства йде від капіталізму до соціалізму.

І. Франко популяризує поняття про концентрацію капіталу, про пролетаризацію щодалі більшої маси народу, про механізм капіталістичної експлуатації, про об'єднання робітників в умовах капіталістичного ладу. Він пише: «З хвилию, коли робітники пізнають, що в їх величезнім числі сила і простягнуть руку до захоплення в свої руки політичної влади, виб'є остання година капіталістичного ладу. Суспільність, себто пролетаріат перейде в нову фазу історії, в соціалізм, при якому люди в-перше почнуть справді робити історію»².

У заключному абзаці своєї статті І. Франко критикує догматиків, які марксизм сприймають як месіянство, як євангелію, а Маркса і Енгельса як пророків, які майже з нічого створили науковий соціалізм.

Однак, все сказане не означає, що уявлення І. Я. Франка про соціалізм не позбавлені недоліків. Звернувши увагу на робітників у своїй літературно-художній творчості, і навіть в окремих економічних ескізах, І. Франко не прийшов до глибокого теоретичного розуміння на рівні історичного матеріалізму історичної ролі робітничого класу, як керівника трудящих мас у боротьбі за справжнє соціалістичне суспільство.

Викладаючи своє розуміння «Маніфесту Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса з глибоким співчуттям його ідеям і повагою до його творців, І. Франко раптом порівнює цей документ наукового соціалізму з маніфестом Консидерана і висловлюється навіть дещо на

¹ ЛНВ, т. XXV, 1904 р., стор. 136.

² Там же, стор. 137.

користь Консидерана. Виникає думка про те, що такого роду рядки внесли в текст статті Франка безцеремонні редактори «Літературно-наукового вісника» у боротьбі з якими він, звичайно, «...не раз мав перемоги, та часто й падав ворогам під ноги». Але, очевидно, головне полягало в тім, що Франко не зумів звільнитись від обмеженості революційно-селянського демократизму і підвестися до рівня пролетарського революціонера.

Проте, при наявності відомих суперечностей у І. Франка, він належав до людей, які в ім'я світлого майбутнього трудящого народу віддали своє життя. До нього цілком можна віднести слова Герцена про російських революційних діячів: «Ні думки, ні турботи про своє громадське становище, про свою особисту вигоду, про забезпечення; все життя, всі зусилля спрямовані до загалу без усяких особистих вигод... Інтерес істини, інтерес науки, інтерес мистецтва, *humanitas* (людяність. — О. Б.) поглинає все»¹.

Франко, з властивою йому скромністю, не перебільшував свою роль і вважав свою працю не настільки сильною, не настільки свідомою і цілісною, як треба було б; його діяльність була продиктована щирим бажанням загального блага і прогресу, щирою любов'ю до рідного народу і рідного краю. Свої досягнення він вважав скромними. Революційного письменника втішала впевненість, що крига рушила, що загальнонародний рух, до недавнього часу слабкий, несміливий і несвідомий, став уже далеко не тим. Досадуючи з промахів («не в одному і тут і там кульгаємо і падаємо нераз — ще й як погано падаємо»), радів зростанню сил визвольного руху.

Іван Франко був палким патріотом своєї батьківщини, його літературно-художні і науково-публіцистичні твори пройняті патріотичними мотивами, ідеями і прагненнями. За його переконанням, справжній поет, поет-громадянин, не може не любити своєї батьківщини. Франко був охоплений безмежним бажанням її блага; його любов до рідного народу навіяна високою народною гордістю; він любив героїчне минуле свого народу і мріяв про його світле майбутнє.

І. Франко викривав у середовищі галицької буржуазної інтелігенції соціально-політичні корені лжепатріотичних почуттів до України у таких її шанувальників, яким

¹ А. И. Герцен, *Былое и думы*, 1946, стор. 231.

потрібне в ній панування феодальних гетьманів; поета ж гнітили «одвічні страждання» України.

Пристрасна полеміка Івана Франка з облудними патріотами, з буржуазно-націоналістичним крилом галицької інтелігенції відображена у тих його віршах, що сповнені презирством до всіх псевдопатріотів. У ставленні до них Франко прислухається до голосу України, а вона йому про них мовить:

Наплюй! Я, синку, ліпше знаю
Всю ту патріотичну зграю
Й ціну її любовних фраз¹.

У вірші «Наймит» поет писав про рятівну силу справжнього патріотизму українського народу, про його любов до рідної землі.

Не раз дітей його тьма-тьменна погубала,
Та все він пережив,
З любов'ю тою він — мов велетень той давний,
Непоборимий син землі,
Що, хоч повалений, оп'ять міцний і славний,
Вставав у боротьбі².

Письменник всім своїм еством протестував проти «пошматування» України; кордони, якими було розітнено її живе тіло, він вважав несправедливими.

Підкреслюючи єдність всього українського народу в його етнографічних кордонах і братерство українського та російського народів, І. Франко був палким поборником воз'єднання рідного народу в українській вільній державі. З таких позицій він у 90-х роках минулого століття підносить голос на захист закарпатських українців. В журналі «Житте і слово» (1896) та окремою брошурою, разом з іншими діячами, Франко публікує від імені галицької інтелігенції звернення до закарпатців. Це була вимога українського народу ліквідувати історичну несправедливість, яка полягала в тому, що від нього була відірвана його органічна частина — Закарпатська Україна.

І. Франко закликає Україну піднятися назустріч «ясній погоді», коли під ударами революції розірвуться кайдани вікові і прокинуться народи; він вірив, що в недалекому майбутньому встане рідна мати Україна у безмежному

¹ Іван Франко, Твори, т. XI, стор. 58, К., 1952 р.

² Іван Франко, Твори, т. X, стор. 43, К., 1954 р.

щасті, вільна і неподільна, що згинуть кордони, які розмежовували братів. Франко кликав до згуртування і братання; вірив, що у дружніх спільних діях трудящих, у їх подвигах і братерстві оживе Україна.

У вірші «На пастівнику» (1898) І. Франко показує зростання усвідомлення українсько-російського братерства західноукраїнською сільською молоддю. Всупереч австро-німецькій шовіністичній пропаганді, українська молодь розуміє, що росіяни «люди, як і ми».

Палка мрія І. Франка про справжнє оновлення Росії здійснилась у 1917 р., трохи більше як за рік після його смерті, а возз'єднання його рідного народу здійснилось у 1939 р., коли зростає могутність Радянського Союзу, а також Радянської України «у народів вільних колі», говорячи словами І. Франка, «в сім'ї великій, сім'ї вольній, новій», за ідеалом Тараса Шевченка.

І. Я. Франко чудово знав історичне минуле свого народу, відтворював його героїку в своїх поетичних образах, але не вдавався до романтико-націоналістичної ідеалізації цього минулого, до некритичного ставлення до минувшини.

У своїх спогадах і матеріалах про Остапа Терлецького («Записки Наукового Товариства імені Шевченка», 1902, кн. VI, стор. 10) Франко з осудом висловлюється про націоналістично забарвлене українофільство галицької молоді 60-х років XIX ст. з її широкою фразеологією, де кожного разу йшлося про могили, степи, море, козаків, жупани, шаблі та інші подібні речі, яких молоді ентузіасти ніколи і не бачили.

Справжній патріот І. Франко оспівує трудящі маси всіх національностей. Прихильно ставиться він до трудящих поляків, до передової частини польської інтелігенції, про яку говорить: «Цю еліту польського народу ціную і люблю, як люблю всіх благородних людей власного і кожного іншого народу».

У вірші «Ляхам» Франко підносить свій голос на захист поляків, пригнічених «з німецької милості». Виступає він на їх захист і у вірші «Сучасний літопис», де як борець за справедливі міжнаціональні відносини, таврує колонізацію німецькими загарбниками Познаньщини.

Співчуття революційного мислителя викликала гірка доля трудящих і пригнічених євреїв. І. Франко створює цикл віршів «З єврейських мелодій» — «Сурка», «У цаци-

ка», «З любові», «По-людськи», вивчає праці з історії єврейського народу.

Виступаючи за рівність народів, вільних від гноблення, І. Франко у листі-передмові до перекладів із чеського поета Гавличка Боровського, писав: «нація, котра в ім'я чи то державних, чи яких інших інтересів, гнобить, дусить та спиняє в свободнім розвою другу націю, копле гріб сама собі і тій державі, якій нібито має служити те гноблення»¹.

Автобіографічні матеріали свідчать, що Франко завжди приходив до думки про неможливість національного визволення без визволення соціального. За основну мету Франко вважав боротьбу за загальнолюдські права, бо знав, що народ, добуваючи собі соціальні права, тим самим добуває і національні.

Основне, провідне, що становить силу і велич Івана Франка полягає в тому, що він був великим народним письменником, революційним діячем, у якого інтернаціоналізм брав гору над національною обмеженістю, прояви якої у нього були буквально поодинокими.

Вірний патріотичним традиціям Т. Шевченка, російських революційних демократів і великого російського письменника М. Горького, І. Франко був ворогом національної винятковості. Він рішуче боровся проти сліпого і тупого шовінізму ідеологічних натхненників української буржуазії П. Куліша, В. Антоновича, М. Грушевського і О. Кониського, викривав зубрів українського націоналізму, які то шукали угоди з польською шляхтою, то трималися проавстрійської орієнтації, то підхоплювали чутки про проект Бісмарка створити «окрему» українську державу.

Літературна і наукова спадщина І. Франка служить співдружності народів нашої радянської країни, вихованню патріотичного почуття палкої любові до неї. І в наш час не втратили своєї повчальності написані в 1880 р. І. Франком слова любові про Україну. В цій любові патріотичне не протиставляється любові до всіх трудящих.

Маючи на увазі патріотизм, Франко пише:

І чи ж перечиться любов
Тій другій і святій любови
До всіх, що ллють свій піт і кров,

¹ Див. книгу «Карель Гавличек Боровський». Вибір поезій, перекладу І. Франка. Львів, 1951 р. Українсько-Руська видавнича спілка, стор. VII.

До всіх, котрих гнетуть окуви?
Ні, хто не любить всіх братів,
Як сонце боже, всіх зарівно,
Той щиро полюбить не вмів
Тебе, кохана Вкраїно!¹

III

За своїм світоглядом І. Я. Франко матеріаліст, широко обізнаний з багатьма галузями суспільствознавства та досягненнями природознавства.

Франко розумів важливе значення природничих наук і виступав як палкий їх захисник і пропагандист. Він вважав, що в матеріалістичних висновках з природознавства приховане могутнє знаряддя боротьби проти всіх видів реакції в галузі ідеології і суспільно-політичного життя в цілому. Перекоаний у нездоланності науки, І. Франко у вірші «Наука» (1878) пише:

Хоч вічно злий тиран її вбива,
І переслідують підніжки власти,
Хоч п'ятьма рада в гріб її укласти,
Проте вона вовік, вовік жива.
Хоч вихор злоби знай при ній шаліє,
Хоч божим іменем і піп її клене,
Хоч деспота рука її визнаців гне,
Вона все проста, все росте й міцніє.
Хоч людськість блудить часто манівцями,
Вона — спокійний, щирий провідник,
Шукає виходу з стежок блудних².

У своїх журналах І. Франко друкував статті, замітки, наукові повідомлення про досягнення і новинки в галузі природничих наук. Вони цікавили його не тільки з боку теоретичного, а й з інших міркувань. Там де не можна було виступати проти реакції відкрито, писали, за висловом Франка, так, «щоб прокураторія не могла за що-небудь причепитися». «За для того ми, — відзначає він, — думали б на разі оброблювати питання менше дразливі, а важні, як, н. пр. питання біологічні, психологічні та культурно-історичні, а з економічних також такі передовсім, в котрих найлегше мож заштититися цифрами та фактами історичними (питання про людність, про гроші і т. д.)»³. Франка цікавило вчення Дарвіна про по-

¹ Іван Франко, Твори, т. X, стор. 66, К., 1954 р.

² Іван Франко, Твори, т. XI, стор. 497—498, К., 1952 р.

³ Лист І. Франка Драгоманову, 1880 р. «Матеріали для культ. й громадської історії Західної України», т. I, вид. ВУАН, стор. 18.

ходження і розвиток видів, а також праці матеріаліста-дарвініста Геккеля. І. Франко гостро критикував за консерватизм ту частину галицької інтелігенції, яка не проявляла інтересу до епохальних відкриттів у природознавстві XIX ст., і ставив у заслугу Остапові Терлецькому його обізнаність з відкриттями Дарвіна і Геккеля.

В умовах засилля реакційної ідеалістичної ідеології в Галичині, при численності у краї церковників, боротьба І. Франка за передовий матеріалістичний світогляд, пропаганда ним дарвінізму мала дуже важливе значення.

Матеріалістичний характер філософських поглядів письменника визначили: 1) служіння трудящим, 2) революційно-демократичні переконання, 3) природничо-наукова ерудиція, 4) передова російська філософія, 5) вплив марксизму. Матеріалістичні погляди у І. Франка склалися уже на порозі 80 років XIX ст. Так, в журналі «Молот» у статтях «Література, її завдання і найважливіші ціхи», «Критичні письма о галицькій інтелігенції», він викладає свої філософські погляди як рішучий прихильник матеріалізму і противник ідеалізму. Про войовничий матеріалізм І. Франка свідчить його філософська лірика, вірші «Мамо-природо», «Страшний суд» та інші.

Як основу основ усього сущого І. Франко розглядає природу, матір-землю; її він вважає джерелом сили, до неї звертається, щоб вона дала ясність думкам — в серце кривді влучать. Цю ясність думок поет знаходив на шляхах матеріалізму. У вірші «В плен-ері» поет-мислитель звертається до матері-природи, вказуючи на її складність і суперечливість, на її вічність і реальність, речевість, матеріальність.

Дбаючи про політичну освіту трудящих, про підготовку для них книг, І. Франко піклується, щоб вони були написані з позицій матеріалістичного монізму. На думку письменника-мислителя, світ і людина базуються не на двох різних основах, духові і матерії, як твердили дуалісти, а тільки на одній — матеріальній основі.

Те, що І. Франко наполягав на матеріалізмі є цінним уже само по собі. Воно тим більше є цінним, що мало місце в Західній Україні, яка була в той час підвладна Австро-Угорщині, де раніш, ніж в інших країнах, поширилась реакційна суб'єктивно-ідеалістична філософська течія — емпірокритицизм, махізм. На протилежність цій

австрійській школі суб'єктивного ідеалізму І. Франко акцентував реальне, дійсне існування матеріального світу.

Тлумачення філософських питань міститься і у вірші «Пісня геніїв ночі». Тут на протилежність релігійним і ідеалістичним твердженням про самостійність душі поза тілом, дано матеріалістичне тлумачення духу, як функції матеріального мозку:

А дух? Се ж іскорка лишень,
Се огник, нервів рух!
Розпадеться мозок, то й огонь
Погасне, згине дух¹.

В поетичній формі І. Франко трактує дух як наслідок руху матеріального мозку, матеріальної нервової системи. У дальших рядках, які ми тут не наводимо, І. Франко робить висновок, що при матеріалістичному розумінні духу нема потреби вірити в загробне життя, в потойбічний світ, у казки про воскресіння мертвих. У згадуваному вже вірші «В плен-ері», людина, її мозок розглядаються як творіння природи, що здійснюється нею протягом тривалого часу. І. Франко в цьому вірші пише, звертаючись до природи:

«І — що найвище — ми
самих себе відкрили!
Відкрили власну душу,
заглянули в верстат своїх думок,
свого чуття, бажання і змагання,
І там твою пізнали руку, мамо,
твої закони»².

І. Франко різко висловлюється проти твердження про безсмертя душі:

Душа безсмертна! Жить віковічно їй!
Жорстока думка, дика фантазія
Лойоли гідна й Торквемади!³

Розв'язуючи питання про буття, І. Франко твердив, що суттю всесвіту, субстратом і справжнім змістом всіх явищ є тільки матерія, безсмертна, вічна, що перебуває у вічному русі, або, як висловлюється поет, у вириванні.

¹ Іван Франко, Твори, т. X, стор. 33, К., 1954 р.

² Іван Франко, Твори, т. XI, стор. 172, К., 1952 р.

³ Там же, стор. 51.

Одно лиш вічне без початку й кінця,
Живе і сильне, — се є матерія:
Один атом її тривкіший,
Ніж всі боги, всі Астарти й Ягве¹.

Філософсько-матеріалістичне і природничо-наукове вчення про субстанційність матерії, про її нестворенність і нерозрушимість Франко висловлює у твердженні про незнищуваність жодного атому во віки віків. На його думку, реально існує тільки матерія. Психічне життя існує лише остільки, оскільки живе людина. З моменту розкладу мозку зникають психічні сили.

У відповідності з природознавством склались космогонічні погляди І. Франка. Бог непричетний до виникнення світу. Бога не було до того часу, поки не розвинувся людський розум і не створив, не вигадав його:

Я не романтик. Міфологічний дим
Давно розвіявся із голови мені;
Мене не тішать, ані страшать
Привиди давньої віри мглісті,
Бо що ж є Дух той? Сам чоловік його
Создав з нічого, в кожній порі й землі
Дає йому свою подобу,
Сам собі пана й тирана творить².

На думку І. Франка, сучасний всесвіт сформувався з космічної туманності. У прасвітовій, одвічній туманності, оберталось все у вихрах, клуботилося, дико безцільно билось і з силою мчало в безконечність, у безмір'я. В цій бурі відвіялись міради атомів, світні кулясті тіла, плеяди зірок, комети і млечні путі у світах. Земля напочатку перебувала в гарячому мороці, всі сили укладалися в повний, тобто загальний зв'язок. На всю цю масу тиснула одвічна темрява і разом з тим клекотав вогонь і у випарах розжарювалася в'язкість, колихалось кипуче море глини і ще напіврідкі маси гір, як гігантські хвилі, то піднімались безмежно, то плескались в долини. Потім розтала віковічна імла і з'явилась освітлена сонцем блакить, освітлені сонцем хмари, втихало море і вгамувався шум. У прогрітому мулі стало ворухитися, заклъвовуватися щось нове, в'яле, м'яке, вологе, слизьке і воно все збільшувалось і зростало... (див. вірш, опублікований в жур-

¹ Іван Франко, Твори, т. XI, стор. 51, К., 1952 р.

² Там же.

налі «Літературно-науковий вісник» за 1908 р., т. 42, стор. 418—419).

Так у поетичній формі подає І. Франко природничо-наукове, матеріалістичне за змістом зображення виникнення світу із вічної матерії, а також картину самозародження життя, яке дало початок існуванню всього живого. Неорганічна частина природи довго еволюціонувала, зазнавала численних змін, які досліджувались астрономією і геологією. Живі істоти, оживлена органічна частина природи, еволюціонували від нижчих форм до теперішнього розвитку; вони пройшли тривалий шлях щораз більшого пристосування до різних життєвих умов; відбувалося дедалі значніше внутрішнє удосконалення аж до появи духовного життя. Розвиток органічного світу є безупинним; рух вперед вічний, еволюція безмежна.

Питання пізнання І. Франко вирішує матеріалістично. Виступаючи проти агностицизму, він визнавав величезні можливості людського пізнання, закликав до наполегливої праці, навчання, шукання, новаторства, як шляхів до розкриття істини. І. Франко таврував переживання мертвої книжної вченості з її пристрастю до словесних формул. Він обстоював союз праці і науки. Дух, що тіло рве до бою, цебто революційні, мобілізуючі ідеї, наука і свобода — все це трактується у Франка як вічний революціонер, як вічний учасник змін.

І. Я. Франко піддає осудові характеристичний для іdealізму апріоризм; він критикує Остапа Терлецького за схилення перед логічною конструкцією. «З сього погляду, — пише Франко, — Терлецький був учеником німецьких істориків суб'єктивістів вроді Роттека, Гервінуса й Шерра, що писали історію не для доходження історичної правди, а для проповіді... доктрин»¹.

Протидіючи фідеїзмові, І. Франко постійно висував розум і науку проти догм і віри. «Світло проганяє всілякі розлізлі думки так, як розум і наука проганяє догми і віру», — висловлювався він у своїх листах до Ольги Рошкевич.

Поет критикує містичний застій, що буттям зве мрії нічні, а життя, природу — зве мрією.

Франко пропагує принцип розвитку. У його творах

¹ «Записки Наукового Товариства ім. Шенченка», 1902, кн. VI, т. L, стор. 59.

неодмінним мотивом є розвиток, оживлення, оновлення свіжими силами природи, що рве кайдани і збуджує у поета радість.

У своїх дослідженнях з історії і теорії літератури, з естетики Франко на літературні явища дивиться з погляду їх зміни, або, як він говорить, модифікації.

У повісті «Борислав сміється» Франко поставив перед собою завдання подати не просто факт, а розгорнути у розвитку те, що тепер існує в зародку, а саме — пробудження робітників до боротьби проти експлуатації.

І. Франко прославляє вічну зміну, життєздатність, безсмертність того, що рухає, викликає зміни. Сила зміни «спішить туди, де дніє», тобто туди, де загоряється день. Не застиглими є і наука, думка, воля. Нема в світі тої сили, щоб зупинила біг лавини, яка змітає злу руїну. Ніщо не може згасити «розвидняючийся день», цебто появу нового.

Франко додержується історичного підходу до оцінки явищ суспільного життя і літератури, розглядає їх у світлі прогресу поступального руху. У рецензії на «Нариси» Олександра Кониського, які друкувалися в журналі «Зоря» № 19 за 1885 р., Франко критикує автора за те, що в нього не було й мови про рух, хід, зв'язок і зростання окремих ідей і літературних напрямків.

Письменник-мислитель непримиренно ставиться до метафізичних догм незмінності і застиглого стану. У передмові до посібника з політичної економії він відзначає, що економічна наука не може жодну економічну форму вважати незмінною. Вона не може, робить висновки Франко, і сучасні, тобто капіталістичні форми, вважати непохитними, а повинна шукати форми, які більше відповідали б суспільній праці і суспільному добробуту, ніж нинішні.

І. Франко вірить, що настане час, коли здійсняться суспільні переломи, і оспівує їх поборників. Так, у творі «Страшний суд» Франко-атеїст з гумором відмовляється від раю і проситься

...у вир той
До товаришів недолі.
Йому до вподоби товариство
Всіх музик і всіх поетів

Всіх філософів, що пута
Догматизму розбивали,
Всіх ерётників, усяких
Перелому піонерів,

Бунтарів і гайдамаків,
Всяких революціонерів,
Всіх, що власне чоловіцтво
Окупляли слізьми й кров'ю...¹

І. Я. Франко говорить про суперечливість життя. У безсмертній природі він вбачає вічне сплетіння життя і смерті, тобто народження нового і відмирання старого. Про це він розповідає в поетичних образах в одному з віршів із циклу «Веснянки». Старе показано тут в образі зими, а нове — в образі розквітаючої весни. Охоплене лихоманкою свого занепаду старе дивується таненню своїх сил, зменшенню їх день у день, появі ознак цілковитого падіння. Тим часом нове оживає щодня, наливається теплом; спід снігу старого проклюнулися квіти нового. Старе може тимчасово перемогти, але квіти нового знову піднімаються, і старому лишається тільки бідкатись на своє безсилля перед уявною слабкістю нового.

І. Франко пропагує ідеал служіння народним масам, які для нього не «епілог», а «пролог», тобто те, що вгору йде всупереч перешкодам. У суспільному житті з розумінням прологу Франко пов'язує працю, щастя і свободу. Заповітним покликанням людини, з його погляду, повинно бути прагнення до фундаторства, новаторства.

Атеїст І. Франко — непримиренний до релігії, містики, забобонів, святенництва, до підступів Ватікану. В листі до М. Драгоманова від 14. II. 1886 р. він пише про актуальність боротьби проти православної і католицької реакції, про необхідність створити «противагу всім напорам православія з одного, а езуїтизму і католицизму з другого боку» ².

У своїй статті «Католицький панславїзм» І. Франко підкреслює: «Відколи тямить історія, католицизм був усе завзятим ворогом слов'янщини, і хто знає, чи не приніс їй більше шкоди від усіх кривавих війн з мадьярами, німцями та татарами! Згадаймо тільки про католицькі ордени «Хрестоносців» та «Мечових братів», котрі ріками лили кров слов'ян і литовців над Балтійським морем... Згадаймо про облудну політику пап і інтриги езуїтів на дворі польських королів та вельмож, котрі довели до злочас-

¹ Іван Франко, Твори, т. XI, стор. 309, К., 1952 р.

² Матеріали для культурної й громадської історії Західної України, т. I, вид. ВУАН, стор. 162.

ної унії релігійної, до переслідування руського люду зразу за його віру, а далі й за народність, довели до його крайньої руїни і до великих та кривавих війн козацьких»¹. І. Франко нагадує, що на ганебному рахунку католицизму налічується спалення великого сина чеського народу Яна Гуса, страшне розорення чеського краю і чеського народного життя. Католицьке духовництво затемнювало слов'янські народи. Воно культивувало розбрат і навіть взаємну ненависть між слов'янськими народами (українцями і поляками, сербами і хорватами). На протязі століть католицька церква і активно і байдуже, мовчки санкціонувала пригноблення слов'ян турками; повстання балканських слов'ян за свободу папа оголосив богопротивним заколотом і злочинним опором правомочній турецькій владі.

І. Франко відзначає факт падіння моральної влади пап задовго до падіння їх світської влади; викриває страшенні зловживання в папському середовищі владою, яка тиранила і виснажувала італійський народ. Видатний атеїст висловлює вдячність «новожитній» науці, яка поступово, але ґрунтовно і нещадно підривала самі основи не тільки католицизму, але й усякої сліпої віри. Поступальний рух науки не могли зупинити ні тортури, ні муки, ні тюрми, ні вогнища.

І. Франко дає глибоку оцінку тих ударів, яких зазнав католицизм XVIII століття у Франції, що була до того найбільш сильною опорою цієї релігії; йдеться про наукові, матеріалістичні виступи французьких просвітителів і енциклопедистів, які відвернули від католицизму не тільки французьку, а й європейську інтелігенцію; відзначено і роль французької революції, яка зруйнувала таку опору католицизму як самодержавне королівство, «а в радикальній розгоні на часок скасувала навіть була християнство»².

Як висловлюється І. Франко, римські папи у своєму русі на схід, до слов'ян мали на меті не благо, розвиток і поступальний рух слов'ян, а їх експлуатацію.

І. Франко викриває потайну суть проведення папою в Римі кирило-мефодієвського свята: папа намагався виставити перед світом «австрійських» слов'ян, як силу, що ніби

¹ Іван Франко, Твори, т. XIX, стор. 33, К., 1956 р.

² Там же, стор. 34.

всім серцем віддана Австрії, афішованій у ролі нового центра тяжіння слов'ян наперекір слов'янській, але не католицькій Росії. Крім того, одночасно з прийомом слов'янських богомольців у Римі Лев XIII видав енцикліку, тобто циркулярного листа, спрямованого проти революційного руху в Росії, зародження якого пояснювалось у цьому зверненні послабленням світської влади духівництва, а потім і послабленням всякої світської влади. І. Франко справедливо підкреслює, що ніякі заходи «не зможуть повернути серця слов'ян до Риму»¹.

Проти уніатського духівництва, яке виступало заодно з католицьким, Франко в 1898—1899 рр. спрямував вогонь полеміки у своїх статтях «Радикали і релігія», «Радикали і попи», «Єзуїти і радикали». У листі до М. Драгоманова 22 серпня 1891 р. Франко з задоволенням відзначає: «Я написав для буковинського календаря популярну статейку про Вишенського і впер туди його антипопівські речення, та не знаю чи помістять»². Підготовляючи збірку галицьких приказок (понад 4000), Франко включив до неї багато антирелігійних прислів'їв.

Боротьба проти шляхетчини і попівщини була для І. Франка критерієм прогресивності преси. Так, у зв'язку зі своїм вступом до складу однієї редакції він 1 травня 1887 року писав М. Драгоманову: «газетина чесного напряму противна шляхетчині і попівщині...»

З листа М. Драгоманову від 13.III.1895 р. видно, що І. Франко вважав найтемнішими сторонами попівства проповідь квієтизму (непротивлення злу), «уляглості для властей, того гальмування всякого живого людського руху»³. Кожен факт активізації клерикалізму турбував І. Франка. Так, у листі до М. Драгоманова від 13.II.1877 р. письменник акцентує: «У Кружку біда ще гірша. Стара попівсько-обскурантська партія підноситься і стає досить сильно та зухвало на ноги... Теперішній голова Заклинський багато щось переговорює з поліцейниками...»⁴

І. Франко викриває попів, як своерідних духовних рабовласників (Вірш «Невільники»).

¹ Іван Франко, Твори, т. XIX, стор. 39, К., 1956 р.

² Матеріали для культурної й громадської історії Західної України, т. I, вид. ВУАН, стор. 352.

³ Там же, стор. 497.

⁴ Там же, стор. 7.

У сатиричному творі «Страшний суд» поет дорікає бога у багатьох питаннях і серед них у питанні про релігійних проповідників, попів і місіонерів; вони є

...ті, що з твоїм словом
На устах всі землі й море
Заповняли й скрізь ширили
Темноту, гризню і горе,
Покривали здирства можних,
Але вбогих дерли й тисли
І хрестом твоїм вбивали
Вольне слово й вольні мисли!¹

Тут же І. Франко ще раз відзначає, що людина собі і бога й чорта творить на свою подобу², а також мимохідь висміює папу Льва XIII.

І. Франко вірив у те, що народ, озброєний працею і світлим розумом, визволиться від ярма релігії і забобонів. В уста голодуючого селянина він вкладає атеїстичні слова:

Ні, се ж жарт твій, боже,
Бо щоб над мужиком нещасним
Ти так знущавсь, се быть не може!³

Вірші І. Франка нерідко містять думки, просто спрямовані проти володарів небесних і земних, наприклад:

Не боюсь я ні бога, ні біса,
Маю серця гіпотеку чисту;
Не боюся я й вовка із ліса,
Хоч не маю стрілецького хисту.
Не боюсь я царів держилюдів,
Хоч у них є солдати й гармати;
Не боюсь я людських пересудів,
Що потраплять і душу порвати⁴.

Твори І. Франка викликали переполох у попівській пресі; вона піднімала гвалт про «деморалізацію», яку поширює письменник через «сатанинську газету».

За переконанням Франка, релігійні корпорації не повинні мати публічного характеру. Служителі церкви не повинні одержувати пенсії із громадської казни. Релігію

¹ Іван Франко, Твори, т. XI, стор. 307, К., 1952 р.

² Там же, стор. 309.

³ Іван Франко, Твори, т. X, стор. 185, К., 1954 р.

⁴ Іван Франко, Твори, т. XI, стор. 8, К., 1952 р.

потрібно виключити з публічного виховання, яке не може бути конфесійним. Діти повинні вчитися читати, рахувати, писати, а не молитись.

І. Франко популяризував досягнення в галузі критики біблії, вживав заходів до публікації матеріалів про методи критики біблії, про її побудову та виникнення; відкидає «хирляву» літературу Рейса, Кюнена, Вельгаузена і «братії» з цього питання, вбачаючи в ній «голий раціоналізм».

У листі до М. Драгоманова від 11.XII.1885 р. Франко писав про доцільність тактики «впаювання» скептицизму, тобто критичного погляду на релігію.

З метою антирелігійної пропаганди серед селян, Франко видав у серії «Сільські читання» антирелігійну поему Т. Г. Шевченка «Марія», оцінену ним як геніальний твір. Франко слідкував, у які села Дрогобицького, Стрийського і Перемишльського повітів попав тираж поеми; він особливо відмічав, що в Дрогобичі її читали із захопленням ремісники. Франко розмовляє із селянами, з'ясовує як вони сприйняли цей твір великого Кобзаря.

І. Франко, на протилежність релігійній моралі, що визнавала шлюб тільки освячений церквою, проголошує, як і М. М. Коцюбинський моральність шлюбу «на віру», тобто громадського шлюбу. Матрона-комірниця із однойменного вірша говорить:

і так на віру ми жиєм,
а згода і любов між нами.
Не встид нам, — най ся ті встидають,
що бідним творять тільки мук!¹

І. Франко робить наголос на безсоромності моралі багатих, які мучать бідних і живуть за принципом зоологічної недовіри і взаємної ворожнечі. Він підтримує паростки моралі трудящих, проїнятої взаємною довірою, любов'ю, згодою між трудівниками, в тому числі і між трудящою жінкою і трудящим чоловіком; такій моралі належить майбутнє.

IV

Підхід І. Франка дуже близько до марксизму, природно, позитивно позначився на соціологічних поглядах революційного письменника; в них відобразились елементи матеріалізму, засвоені з творів марксизму. Від публі-

¹ Іван Франко, Твори, т. XIII, стор. 114—115, К., 1954 р.

цистичних і літературно-художніх творів революційного письменника віє духом класової боротьби. Під впливом ідей марксизму він у 1898 р. у вірші «На пастівнику» дає вірну інтерпретацію класового антагонізму в буржуазно-поміщицькому суспільстві. У вступній замітці до своєї поеми «Похорон» поет прямо говорить про епоху імперіалізму, як про час «великих класових і національних антагонізмів»¹. В самому тексті поеми він фіксує увагу читача на виділенні олігархії буржуазного суспільства, «шестисот обраних» панів творіння, яких не засмучує ніяке горе на життєвому шляху, для яких не існує бідних, знедолених. Експлуататори — це паразити з водянистим мозком, нероби, загребуші руки. У паразитичних класів із ознак звіриних виразно виступають хитрощі гадюки. Руки панів залляті кров'ю братів письменника, тобто всіх трудящих. Спілкування з цими ситими олігархами буржуазного суспільства І. Франко розцінює як зраду закутому людові.

Ненависників ладу експлуатації, на думку поета, багато; грізною армією ідуть вони до бою, сповнені священного революційного вогню, готові своєю кров'ю здобути всім волю; за права людей, за волю вони встали проти вікових кривдників. Уже багато панських твердинь розбили борці за народне щастя, багато їх зрівняли з землею. Тільки в народі тисячоголова відвага.

І. Франко викриває програму експлуататорів, суть якої полягає в тому, щоб непокірливих повбивати, а решту «шмагати» любим способом: гнути в ярма силою слова і жандарма, щоб народ був голим і ніколи не вибивався з бруду, голоду і злиднів; народ мусить бути неосвіченим і думати, що він раб, червяк земний, «панська худоба». Звідси у експлуататорів практика викорінювання шкіл, прогресивної інтелігенції, преси, громадських спілок і організацій, оголошення їх поза законом. На долю трудящих припадають лише праця, податки, покірливість, жертва, церква і шинок.

Заодно з неприхованими реакціонерами діє і ліберал, його І. Франко порівнює з вужем, якому наступили на хвоста. Кредо ліберала: «Ми світло прогресу в темряві варварства; щоб народ гнувся в панському ярмі необхідно і природньо». Ліберал закликає панівні класи домог-

¹ Іван Франко, Твори, т. XII, стор. 547, К., 1953 р.

тись, щоб повсталий народ каявся і сам підкорявся панам добровільно; щоб трудящі в експлуататорських класах бачили своїх природних панів, шанували і любили їх, а не тільки боялися. Канчук, конфіскація і позбавлення прав лібералом принципіально не заперечуються, але розглядаються як анахронізм. Жорстокість експлуататорів під час розправи з народом І. Франко пояснює тим, що вони зрозуміли, що революційний народ б'є не лише по армії і кріпосних мурах експлуататорської держави, а і по основах ладу експлуататорів в цілому.

І. Франко високо цінує труд, оспівує роль праці у формуванні суспільства; його творчість є ніби панегіриком праці. На думку І. Франка, силу солідарності трудящих в суспільстві «не спокій безкрилий, а лише неустаний досвід зміцнює». Від «іржі» бездіяльності губиться вся міць. Співець труда робить висновок.

Лиш праця ржу зотре, що груди з'їдає,
Чуття живе, неткнуте заховає,
Непросихаючу нору живить.
Лиш в праці мужа виробляєсь сила,
Лиш праця світ таким, як є, створила,
Лиш в праці варто і для праці жить.¹

Видатний гуманіст, Франко сповнений оптимістичною вірою в людину, в силу й могутність її творчої праці, в пізнавальні можливості людського розуму, в прогресування людства від старого життя до нового; людина не прах, як про це тлумачать ідеалісти й попи, а сила, гідна віри в неї. Поет твердо вірить в могутню працю людини, в мільйони невтомних рук, роботящий людський розум, вірить у настання ясного дня після ночі горя й мук.

Немало прогресивних і явно матеріалістичних положень містить у собі розуміння І. Франком методу історичного дослідження. Він критикує Мізеса, який виводив господарський лад, наприклад, панщину, із німецького права. Франко говорить про неприпустимість ковзання по поверхні юридичного становища селян без заглиблення в деталі їх економічного побуту і культурного життя.

Додержуючись принципу історизму і борючись проти антинаукової модернізації, Франко засуджує домішування в історичні дослідження «отрути сучасних симпатій і антипатій, страхів, упереджень та бажань».

¹ Іван Франко, Твори, т. X, стор. 143, К., 1954 р.

З приводу антинаукової, антинародної націоналістичної писанини М. Грушевського з історії Франко писав: «Не знаю, чи дуже потрібно на різних языках товкти і перемелювати фальшиві історичні конструкції професора М. Грушевського, слабість яких і нетривкість уже тепер відчуває кожний історик»¹.

В історії приваблюють І. Франка народні рухи. І в цьому відношенні він посідає позицію різко протилежну тій, яку культивували українські буржуазно-націоналістичні історики на чолі з М. Грушевським, що зневажали, ігнорували і третирували народні рухи. Велика увага І. Франка до революційного минулого. Глибоко вивчені і відображені в його науковій і поетичній творчості селянські повстання проти польських гнобителів в Західній Україні 1846 р.

І. Франко старанно збирав матеріали з економічної і політичної історії Галичини за період від 1810 до 1848 року. Він вивчав становище селян напередодні скасування кріпацтва, селянські повстання, історію бомбардування Львова цісарським військом. На основі зібраних матеріалів І. Франко написав книгу з історії кріпосного права в Галичині «Панщина і її скасування в 1848 році». В цій книжці він критикував тенденційність, офіціозність і апологетичність австрійської монархічної історіографії; піддав гострій критиці монархічну інтерпретацію ліквідації кріпацтва в книзі Любомира Селянського, що вийшла 1898 року у Львові. Основну думку цієї книги про те, що австрійські імператори широко турбувались про долю українських селян, Франко затаврував, назвавши її лакейством.

І. Франко виявив науковий інтерес до політичного руху селян Буковини під керівництвом Лук'яна Кобилиці. У листі до М. Драгоманова від 22.VIII. 1891 р. Франко повідомляє про те, що він закінчує «досить обширну монографію про Лук'яна Кобилицю, мужика-посла буковинського 1848 р., котрий почав було робити в горах досить оригінальну революцію...»²

В одному із своїх листів (27.X. 1883 р.) Франко з радістю відзначає факт створення етнографічно-статистич-

¹ Цитовано з газети «Радянська Україна» від 27 серпня 1946 р.

² Матеріали для культурної і громадської історії Західної України, т. I, вид. ВУАН, стор. 352.

ного гуртка «для студіювання життя і світогляду народу»¹.

У своїх спогадах про Остапа Терлецького Франко критикує історіографічний метод цього діяча, називаючи його не стільки історичним, скільки адвокатським. «Автор,— говорить І. Франко,— любить виставити наперед тезу, а потім доказувати її відповідно підібраними фактами та силогізмами; для історика навпаки важні не тези, а факти й їх значення. Свої факти й аргументи бере Терлецький із джерел та підручників.., не вдаючися в їх критику, в аналіз їх значення, автентичності та вірогідності; історик власне на ті боки справи звертає головну увагу»².

Істотне завдання історії і її єдине розумну мету І. Франко вбачає в тім, щоб «прослідити оскільки можна цілий... процес, дивитися, як із хаосу неоднакових і противних сил вироблюється поволі новий організм, як із розкладаючогося і завмираючого давного життя родиться нове, як усе життя історичне народів входить в рамки всесвітнього життя і розвою»³.

У сповненій громадсько-політичним пафосом поемі «Мойсей» Франко висловлює цінні думки про відносини між народними масами і вождем. Для вождя його народ мусить бути всім. Вождем є той хто віддає для народу весь вік свій, увесь труд у незламнім завзятті, хто став би з любові до нього його слугою. Поема «Мойсей» перейнята вірою в народні маси. Покоління підіймаються й падають, проводирі зупиняються на роздоріжжях, помиляються, гинуть у сумнівах, але маси йдуть своїм незмінним, неминучим шляхом до кращого майбутнього.

В образі Мойсея Франко зображає народного вождя, що вказує масі мету її руху — ідеал нового суспільства, що провіщає народові «велику зміну». Мойсея Франко протиставляє Датанові й Авіронові, які закликають масу задовольнитись малим, відмовитись від ідеальної мети, для здійснення якої потрібно терпіння, праця і боротьба.

У програмі галицьких соціалістів, написаній 1881 року за участю І. Франка, відзначалось, що «справжнім мотором цього (суспільного. — О. Б.) природного розвитку є

¹ Матеріали для культурної і громадської історії Західної України, т. I, вид. ВУАН, стор. 48.

² «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка», 1902 г., кн. VI т. L, стор. 16.

³ Там же, стор. 13.

економічні відносини, а саме відповідна система виробництва».

Франко правильно вказує на роль розуму, свідомості в суспільному житті. За його уявленнями, людський розум почав не абсолютно самостійне життя, а своє відносно самостійне життя і становить сьогодні один з двох факторів людського прогресу. На протилежність вульгарному економічному матеріалізмові, І. Франко віддає належну роль суспільній свідомості, або, як він висловлюється, психічному життю. Письменник виходив із бажання підкреслити роль ідей, яку так принижували вульгарні економічні матеріалісти. Однак першість потреб матеріального життя перед духовним лишилася в нього не підкресленою.

Знайомство з працями Маркса і Енгельса допомогло І. Франкові зрозуміти, що засоби пригнічення народних мас, відверті та грубі в докапіталістичному суспільстві, при капіталізмі замінюються більш витонченими, завуальованими.

Піддаючи капіталізм гострому осудові Франко підкреслює, чого вартий буржуазний лозунг «свободи особи». Те, що капіталістичний спосіб виробництва вимагає «свободи особи», означає не що інше, як прагнення перетворити трудящого в пролетаря, вільного від засобів виробництва, а не від пут капіталістичної експлуатації.

Популяризуючи ідею соціалізму як ідею загальної вільності всіх людей, Франко протиставляє її фальшивій буржуазній ідеї рівності людей лише перед законом; буржуазну рівність перед законом він порівнює з розрадою голодного тим, що він має право бути ситим, хоч йому її не дають хліба.

Фальш буржуазних свобод найрізкіше виявляється при характеристиці старої Австро-Угорщини, яка заслужено мала репутацію середньоевропейського багна, вкритого густою пліснявою.

І. Франко нещадно викриває Австро-Угорську монархію:

О, Австріє! Де ти поставиш стопи,
Повзе облуда, здирство, плач народу,
Цвіте бездушність, наче плісень з муру,
Ти тиснеш і кричиш: «Даю свободу!»
Дреш шкуру й мовиш: «Двигаю культуру!»
Ти не січеш, не б'єш, в Сибір не шлеш,
Лиш, мов упир, із серця соки сєш,

Багно твое лиш серце й душу дусить.
Лиш гадь і слизь росте й міцніє в тобі,
Свобідний дух або тікати мусить,
Або живцем вмирає в твоїм гробі¹.

Про трударя в капіталістичному суспільстві поет пише:

Слугою родиться, хоч вольним окричали
Багатирі його;
В нужді безвихідній, погорді і печали
Сам хилиться в ярмо.
Щоб жити, він життя, і волю власну, й силу
За хліба кусник продає.
Хоч не кормить той хліб, і стать його похилу
Не випрямить, і сил не додає².

Раби буржуазно-поміщицького ладу ніякої свободи не мають, її потрібно завоювати; про це невтомно мріє поет. Так у вірші «Невільники» (1878) він пише:

А думка усе про одно.
Усе про ту волю святую,
Що страчена, так дорога,
Так чудно хороша!³

Оскільки свобода без бою не дається, І. Франко звертається до народу в образі Гриця Турчина з закликом терпляче вчитись, але тільки рушниці з рук не випускати, учитись володіти нею.

Стріляти цільно і в лице
Безстрашно смерті заглядати;
Важкого бою час іде⁴.

Не про вміння стріляти на війні між державами пануючих класів турбується І. Франко, а про те, що стріляти доведеться —

На віковичную неволю,
Пониження і гнет твердий,
На зло, що, наче гадь несити,
Сє кров із людськості грудий...⁵

Старий світ насильства не вічний; І. Франко вірить, що цей світ скоро стане лише «страшною казкою для дітей».

¹ Іван Франко, Твори, т. X, стор. 166, К., 1954 р.

² Там же, стор. 42.

³ Іван Франко, Твори, т. XI, стор. 496, К., 1952 р.

⁴ Іван Франко, Твори, т. X, стор. 79, К., 1954 р.

⁵ Там же, стор. 80.

Спростовуючи твердження буржуазних соціологів про вічність і непохитність капіталістичних порядків, І. Франко сповнював трудящих вірою в те, що ці порядки будуть знищені навіки; звертаючись до народу він писав:

Пропаде п'ятьма й гніт, обпадуть з тебе пута,
І ярма всі ми порвемо!¹

І. Франко говорить про те, що лад нерівності майнової і різкого антагоністичного поділу на «касту багатих» і «касту бідних» повинен впасти.

У віршах «Думи пролетарія», «Товаришам з тюрми» поет показує, що тюрма не тільки не зломила його, а навпаки переконала у гнилості всього ладу тюрем народів. Із тюремних катівень він провіщає бойовим друзям розрив старих ланцюгів, що дозволить розкувати і думки.

І. Франко виступає проти приватної власності на засоби виробництва і ненавидить «межі» як її символ. У вірші «Думи на межі» поет закликає до знищення приватновласницьких «меж», закликає до усупільненої праці.

Маючи на увазі, що скелю капіталізму покликані зруйнувати не індивідууми, не «критично мислячі особи», І. Франко у вірші «Каменярі» говорить про «тисячі», тобто про масу революційних знищувачів старого суспільства, — творців нового.

Високу місію невтомного каменяра, трудівника по зруйнуванню старого, несправедливого ладу виконує і сам автор.

У лави борців автор «Каменярів» висить оптимістичну віру в те, що їх кров не пропаде даром, що вона окропить щасливий шлях майбутнім поколінням:

Отак ми всі йдемо, в одну громаду скуті
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті!
Ми ломимо скалу, рівняем правді п'ути,
І щастя всіх прийде по наших аж кістках².

Революціонера символізує робітник, у якого в руках залізний молот; революціонери мусять перетворити скелю буржуазно-поміщицького суспільства у прах. Сили революції незліченні і нездоланні:

¹ Іван Франко, Твори. т. X, стор. 44, К., 1954 р.

² Там же, стор. 49.

Хоч не одного там калічили ті скали,
Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас¹.

Каменярам революції надає сили впевненість у неминучості загибелі капіталізму і перемоги нового світу.

У 1880 р. І. Франко написав величний гімн «Вічний революціонер», в якому прославляється дух, що зве до походу за прогрес, добро і свободу. Вічним революціонером повинна бути і наука, думка, воля. Гребля реакції і застою руйнується лавиною революційної боротьби, що ринула, і вже не знайдеться в світі сила, яка б зупинила її; реакції вже не вдасться знищити пломенюче світання нового суспільства, до якого веде революція.

Революцію І. Франко уявляв як всесвітню й таку, що поступово зруйнує нинішній лад і встановить новий. Еволюційна поступовість завершиться «розносом», цебто докорінним зруйнуванням старого.

Цінна у Франка полеміка з «всесвітніми рутенцями», тобто філістерами, політичними обивателями, реформістами, які залякують народні маси революцією, зображують її як «всесвітню різанину», як «революцію з вилами», як тільки насильство, що ніби виключає використання інших форм докорінних змін у суспільстві.

В 1883 р. у вірші «Супокій» І. Франко завдає ударів проповідникам класового миру з табору лжесоціалістів, які вважали такий спокій святою справою. Псевдосоціалістів, що під час соціальної війни стали глашатаями покою, І. Франко затаврував як боягузів і зрадників.

І. Франко говорить про змушений насильствений характер революції, про те, що насильство над класом панів провокується всім становищем, поведінкою, позицією панівного класу суспільства. Він говорить про революцію як про цілий ряд культурних, наукових і політичних фактів.

І. Франко піднесено зустрів революцію 1905 р. в Росії, палко бажав її перемоги. «Схід Європи, а в тім комплексі також наша Україна, — писав він у 1905 р. — переживає тепер весняну добу, коли тріскає крига абсолютизму та деспотизму, коли народні сили серед страшних катастроф шукають собі нових доріг»².

Франко мріяв про сильну організовану соціалістичну партію, хоч би легальну, «явну», за його висловом. Мета

¹ Іван Франко, Твори, т. X, стор. 48, К., 1954 р.

² «Літературно-науковий вісник», квітень, 1905.

боротьби такої партії — соціалізм, суспільство, побудоване на основах колективної праці і розподілу.

Популяризуючи принципи колективізму, Франко відзначав, що велике господарство, в наслідок належного керівництва і упорядкування (доброї економіки), допоможе мати завжди більше засобів і достатків, ніж кілька дрібних окремих господарств разом взятих, хоч би в них було разом стільки ж робочих рук, як і в крупному господарстві.

Буржуазним ідеологам, що зображали соціалізм як необгрунтовану шкідливу секту, Франко відповідав, що система, якої домагається соціалізм, не штучна, а життєва, насущна, відповідна до людської природи.

Цікаві висловлювання І. Франка про розшарування суспільства. У розмові із своїм товаришем по ув'язненню письменник порівнював все суспільство з копицею сіна, що складається з кількох шарів. Верхівкою цієї копиці є стан, що складається з попів, панів і чиновників. Хоч цей стан найменш чисельний, проте, він керує суспільством і пригнічує середній і нижчий стани. Ця копиця сіна (суспільство) погано складена, тому то треба її перекласти: те, що лежить зверху, повинно бути внизу, а основа копиці повинна прийти на верх.

«Через 20—30 років, — продовжує свідок-спів'язень інтерпретувати думки І. Франка, — зрівняння настане і народ прийде на верх. Щоб цього досягти, треба, щоб народ як слід був організований... Насамперед треба поділити землі і захопити фабрики»¹.

Пояснюючи, що таке соціалізм, І. Франко користується дохідливим прикладом. Він роз'яснює селянам, що за соціалізму замість обробки поля окремими людьми по клаптиках, все воно повинно бути зведене в один громадський лан і на ньому працюватимуть всі спільно; урожай надходитиме у громадське сховище і розподілятиметься за кількістю праці. Кожен буде працювати на користь суспільства, а суспільство забезпечить кожному таку заможність, якої не має і найбагатший господар.

У 1903 році в праці «Що таке поступ?» І. Франко писав, що знищити нерівність можна лише тоді, коли суспільній праці відповідатиме суспільне споживання. Суспільна праця і суспільна власність — ось основи, на яких повинен бути побудований новий суспільний лад.

¹ «Слово», Львів, 1878, № 5 і 6.

Франко вказує на праці Карла Маркса, як на джерело своїх висловлювань про соціалізм: «Скасуймо той розділ між маючими і робітниками, ту стіну, що ділить робочого чоловіка від знаряддів праці, зробимо ті знаряди праці, фабрики, машини, копальні *спільною власністю* тих, що в них працюють, то й усунемо головну болячку теперішнього ладу, запевнимо всім людям достаток і рівномірний поступ. Отсе в головній основі були думки, які дуже розумно і ясно виловив у своїх працях великий соціаліст Карл Маркс»¹.

Визначаючи, що суспільне життя підкорене об'єктивній закономірності, І. Франко насамперед виділяє закономірність падіння капіталізму і вірить, що воно відбудеться раніш, ніж увесь капітал збереться, зосередиться в руках нечисленних капіталістів. І. Франко — противник уявлення про автоматичну зміну буржуазного ладу більш справедливим ладом.

Франко розкриває огидну сторону буржуазного суспільства, лицемірство моралі панів і панського лібералізму. «Тепер — пише він, — найвища, найкраща наука — вміти чесно жити на пожиток бідним, а не на їх нужду! Тепер найвища наука каже, що треба робити, працювати для громадського добра»².

І. Франко таврує моральні основи буржуазного суспільства, де

Параграфами правду відміряють
Але надміру тут неправда летється...

У вірші «Всюди нівечиться правда» Франко засуджує сучасне йому суспільство, в якому

Всюди нівечиться правда,
Всюди панує брехня...³

Він оптимістично вірив у падіння такого суспільства, в те, що «...зломиться лютий вал лицемірства і зла».

Свою ненависть до хижацьких моральних рис поміщиків, капіталістів і куркулів, яких він малює в образі беркута, письменник висловив у вірші «Беркут» —

¹ Іван Франко, «Що таке поступ?», Твори, т. XIX, стор. 190, К., 1956 р.

² Іван Франко. «Моя зустріч з Олексою», Твори, т. I, стор. 224, К., 1955 р.

³ Іван Франко, Твори, т. X, стор. 38, К., 1954 р.

Я не люблю тебе, ненавиджу, беркуте!
За те, що в груді ти ховаєш серце люте,
За те, що кров ти п'єш, на низьких і слабих
З погордою глядиш, хоч сам живеш із них...¹

В умовах панування вовчих законів буржуазного суспільства з його індивідуалізмом, занепадництвом, байдужістю до людини, І. Франко серед народу шукає і знаходить те тепло, яке пробуджує чисту любов до людей. Він вірить у людину, в її схильність до всього кращого; на його думку:

Не в людях зло, а в путах тих,
Котрі незрими ми вузлами
Скрутили сильних і слабих
З їх мукою і їх ділами.²

І. Франко приєднується до матеріалістичного розуміння залежності моралі від матеріальних умов існування суспільства. Так, він пише: «не генії диктують моральні ідеали, а люди самі своєю працею, енергією, досвідом змінюють, творять мораль, яка залежить перш за все від матеріальних умов існування»³.

Відзначаючи, на протилежність кантіанським і релігійним твердженням про вічні моральні норми і поняття, минулий характер моралі під впливом суспільних умов, І. Франко вказує на зв'язок моралі з суспільними групами, тобто класами. Полемізуючи з А. Шептицьким, він писав: «кожний ступінь цивілізації має свою справедливість, свою етику, яка для інших може видаватися цілком несправедливою і неетичною».

І у феодальному і в буржуазному суспільствах на словах про любов присягаються, а за пазухою ніж. Поет критикує буржуазний егоїзм, «себелюбства вир гнилий».

V

Заслугове великої уваги революційно-демократична, матеріалістична естетика І. Франка. І в цій галузі позитивно позначалася обізнаність революційного письменника з ідеями Шевченка, Чернишевського, Добролюбова, Белінського, Писарева, Некрасова, Салтикова-Щедріна;

¹ Іван Франко, Твори, т. X, стор. 45, К., 1954 р.

² Там же, стор. 40.

³ Іван Франко, «Шевченко ляхам».

позначився крім того вплив марксизму, революційної російської соціал-демократії, вплив О. М. Горького.

Для виховання західноукраїнської громадськості в матеріалістичному дусі, для спрямування її мислення в реалістичному напрямку щодо поглядів на життя, Франко турбується про переклади українською мовою, слідом за «Що робити?» Чернишевського, «Мертвих душ» Гоголя, творів Тургенева, Гончарова, Писарева, Золя і Доде.

Орієнтуючись на ідейні і художні зразки російської літератури, Франко, як видно з його листа до Драгоманова (1883), наполегливо шукав «кого» такого, хто міг би написати історію великоруської літератури» спеціально для поширення в Західній Україні, а також для перекладу на німецьку мову¹.

Іван Франко добирає для дослідження і популяризації все те з літератури, що прямо або посередньо сприяло створенню реалістичної естетики на основі революційного світогляду і матеріалістичної теорії пізнання.

У листі до М. Драгоманова від 23. XI. 1889 р. І. Франко з біллю відзначає, що йому довелося облишити улюблену тему докторського екзамену, а саме політичну поезію Шевченка 1840—1846 років.

Франко ставить в заслугу Шевченкові, що він писав політичні вірші в умовах жорстокого деспотизму, коли на повний хід пригнічувала «машина темного царства». На думку І. Франка аналізувати поеми Т. Г. Шевченка «Сон» і «Кавказ» — однаково, що піддавати критиці політичний лад старої Росії. «Він, — говорить Франко про Шевченка, — зробив більше для свободи Росії, ніж десять побідних армій».

Іван Франко виступає як найвидатніший після Шевченка український поет і представник революційної думки в дореволюційній українській культурі. Він виступав і як дослідник творчості Шевченка, пояснюючи революційне значення його палкої поезії, і як продовжувач традицій цієї політичної поезії, на якій він виріс і виховувався.

В літературно-художній творчості і в публіцистиці І. Франка досягла свого повного розвитку досліджена ним естетика Т. Шевченка.

Естетичні погляди І. Франка яскраво виявились в суспільно-політичному і філософському змісті і спрямова-

¹ «Матеріали для культурної і громадської історії Західної України», т. I, вид. ВУАН, стор. 42.

ності його поетичної творчості; вона як і науково-публіцистична спадщина революційного письменника-мислителя, зберегла значення зброї, що трощила буржуазну ідеологію, насамперед ідеалізм, націоналізм, а також формалізм, бездейність, проповідь аполітизму.

Ламаючи естетичні канони охочих до замилювання красотою природи українського села, І. Франко нарочито підкреслює як контраст несправедливість ладу суспільного життя:

Втішно птиця лине,
Гамір, співи, крик...
Тільки бідний гине
З голоду мужик.
Цвіти серед поля
Долом і горов, —
Тільки тьма й неволя
П'є народну кров¹.

І. Франко пише сатиричного вірша «Хлібороб», пародію на вірш західноукраїнського поета-попа М. Устияновича, в якому той вихваляє «селянський рай». Пародійною мовою І. Франко відтворює віршовану ідилію М. Устияновича у формі таких строф, де в перших двох рядках і в останньому дістає вираз погляд того, кого пародіюють, а в середніх — хто пародіює:

Гей, хто на світі кращу долю має,
Як той, що плугом святу землю оре?
Святу землю в банку заставляє,
В довги впадає, як в бездонне море,
І поти б'ється, аж остання рація
На нього спáде — ґрунту ліцитація —
І поки в найми не пошкандибає, —
Гей, хто на світі кращу долю має?²

І. Франкові, як і Т. Шевченкові було чужим сентиментально-солоденьке милування українською природою. За це на письменника нападали реакційні критики. Так, один з них, Лімбах, визнавши, що у творах Франка «є певна мелодія, є пластика і невелика чуттєва підоснова», докоряв його за те, що у нього «ідилія зіпсована». Чиновник від естетики, прислужник цесарської Австрії, хотів би заглушити голос Франка, який убивче нагадує про секвестратора, що їде в село по податки. Не Франко був винен

¹ Іван Франко, Твори, т. X, стор. 17—18, К., 1954 р.

² Там же, стор. 83—84.

в тому, що західноукраїнський пейзаж був зіпсований тюрмами, яких у великій кількості понабудовував уряд Австрії при сприянні польських магнатів. Поетові залишилося тільки відобразити похмуру дійсність; він це і зробив. Не міг Франко зупинитися на милуванні «весноно-голубкою», коли убогу хату західноукраїнського трудівника не покидали голод і холод, коли навколо були руїни і страсти, коли травень «мерцем приходив на світ» до людини, якій не вистачало хліба до нового врожаю.

У відсіч на напади народовсько-націоналістичного критика Володимира Барвінського, який заявляв, що з «Лешишеної челяді» І. Франка могла б вийти хороша ідилія, та перешкодою тому став натуралізм, який псує ідилічне враження, письменник відповів, що він у своєму оповіданні попросту хотів намалювати контраст між красою природи і мізерністю людського життя, яку породжувало буржуазно-поміщицьке суспільство. Від повісті Барвінський вимагав, щоб вона збуджувала національні почуття, а І. Франко цілеспрямовано відображав різницю мислення і поведження людей різних суспільних верств. Барвінський, що ненавидів матеріалістичну естетику, проголошував невіру у можливість протягом людського життя вжитись і вдуматись в дух різних суспільних верств такою мірою, щоб змалювати їх у повістях. І. Франко ж розкривав поляризацію українського суспільства, наполягав на необхідності мати образ суспільства в різних його соціальних прошарках.

І. Франко у своїй художній прозі і численних віршах дав незабутні картини з життя безправного, пригнобленого австрійськими чиновниками і польськими панами, орендарями, корчмарями і лихварями галицького села. «Галицькі образки», поема «Панські жарти» та ряд інших творів присвячені зображенню важкої і непосильної праці, темряви і злиднів, горя, яке заливалося горілкою, знущання і наруги хижих експлуататорів над пригнобленими, боротьби трудящих за людську і національну гідність.

І. Франко добивався введення в українську літературу нових тем, жанрів, мотивів, подібних до тих, що характеризують повість «Борислав сміється», «Бориславські оповідання», в яких показана жорстока експлуатація робітників і виведені образи хижаків-капіталістів. Франко перший серед українських письменників і один з перших в Європі поряд з картинами життя трудового селянства

глибоко показав працю, побут, страждання, сподівання, прагнення і перші кроки класової боротьби та політичної свідомості пролетаріату в особі робітників бориславських нафтових промислів.

Кидаючи виклик пересиченим естетствуючим буржуа і аристократам, поет на весь голос заявив, що героєм його часу є робітник.

Повісті І. Франка 1870—80 рр. є зразками реалістичного висвітлення капіталістичної експлуатації, викриття хижацтва буржуазії і відображення початкової стадії робітничого руху.

І. Франка характеризує його боротьба за високу ідейність, реалізм, народність і громадське служіння мистецтва. Він методично виступає проти теорії «чистого мистецтва», і як глашатай мистецтва для народу, висловлюється про першість змісту перед формою, думки перед почуттям. Момент формальний підкорений у нього моментові ідейному.

За переконанням І. Франка, форма, не запліднена змістом, — пуста; беззмістовне, безідейне, аполітичне, не запалююче поетичне слово — це «полова». Поезія мусить бути «вогнем в одежі слова».

Вірний поглядомі на високу місію мистецтва, І. Франко звертається до матері-землі:

Дай і огню, щоб ним слово налити,
Душі стрясать громовую дай власть,
Правді служити, неправду палити
Вічну дай страсть!¹

І. Франко боровся за революційно-демократичну і соціалістичну ідейність, за політичність української поезії. Підвищувати, ідейний і політичний рівень творів — це, з його погляду, означає писати не про сільського жителя взагалі і навіть не про селянина-трудівника взагалі, а про батрака, сільськогосподарського пролетаря, а так само про промислового робітника, про революціонерів—будівників нового ладу, викривати хижаків, що уособлюють буржуазно-поміщицький устрій.

Громадсько-політичні позиції І. Франка яскраво відбилися в його збірці віршів «З вершин і низин» (1887—

¹ Іван Франко, Твори, т. X, стор. 12, К., 1954 р.

1893). Тут поет постає як громадянин і боєць, автор гострих політичних за змістом, часто сатиричних за формою, віршів, які звучать як заклики до зміни буржуазно-поміщицького устрою політичного життя («Ми оси, ми оси», «Прогресист», «Думи пролетарія», «Тюремні сонети»). Всі ці вірші характеризують їх автора як невтомного і непримиренного борця проти соціальної неправди.

Значення діяльності І. Франка для розвитку української поезії полягає в тому, що він поряд з Т. Шевченком, хоч пізніше за часом і в трохи інших умовах та іншими шляхами, вів її з низин провінціальності, там де така траплялася, до вершин людської думки.

І. Франко гостро висловлюється проти раціоналістів і скептиків в естетиці і філософії, проти всіх тих, хто за естетичними принципами доктринер і формаліст в оцінках. На його думку, така категорія людей справляє враження тупої схоластики. Письменник виступає проти ідеалістичних і метафізичних уявлень про вічні естетичні норми і принципи; він стверджує їх історичний, минулий характер, підкреслюючи першість життя перед мистецтвом. Тисячі естетичних правил, — на його думку, — виникали і зникали на протязі століть; для нас вони зовсім пропали і стали порожньою формою, — головне життя.

Реакціонери від літератури і мистецтва намагалися штовхнути І. Франка на шлях модернізму, намагалися зобразити його модерністом, щоб завербувати автора у свій табір. Поет з дошкульною і тонкою іронією висміяв ці намагання його ідейних противників:

Краще б то для моди
Заспівати, бач,
Про красу природи,
Ніж про людський плач
Але не для моди
Се співаю я,
То й сумна виходить
Пісенька моя¹.

І. Франко вистояв проти натиску галицьких шанувальників модерністської літератури. Про цей натиск на поета дізнаємося з його листа М. Драгоманову від 18. V. 1895 р.: «Молоді, та й то навіть радикали, домагаються від мене, щоб я викинув рубрики «Із уст народа»

¹ Іван Франко, Твори, т. X, стор. 18, К., 1954 р.

та «Із старих рукописів», а натомісць печатав переклади з Ібсена, Метерлінка та інших модерністів. А тим часом рубрика «Із уст народа» починає по провінції будити нову охоту до збирання творів народних і я дістаю раз у раз нові збірки, в котрих обік звісного попадаються й нові, дуже інтересні матеріали»¹.

У І. Франка по філософському осмисленню значення народної творчості, особливо народної пісні для поезії.

Поезія і пісня у І. Франка майже синоніми. Пісня і праця — дві життєдайні сили його поетичної творчості.

Пісне, моя ти сердечна дружино,
Серця вірадо в дні горя і сліз,
З хати вітця, як єдинеє віно,
К тобі любов у життя я приніс, —

пише поет².

За спогадами І. Франка, материнські пісні тільки й були окрасою його нужденного дитинства; вони своєю високою правдою запалили в серці поета палкий вогонь.

Чим жива пісня поета? — запитує І. Франко в заголовку одного з віршів 1884 р., — і відповідає, що кожна з його пісень, як повість його днів, вистраждана ним, а не складена враз. І. Франко закликає співця, не шкодуючи себе, передати пісні свої і думи, і серце, і нерви, подібно до того, як стеблина і колос передають свої соки золотому зерну пшениці.

Прямий виклик буржуазній і аристократичній естетиці кидає І. Франко в «Тюремних сонетах», написаних для підкреслення контрасту нових ідей і старого змісту навмисно в канонічній сонетній формі, в яку з убивчим сарказмом вкладено суворе реалістичне зображення австрійської тюрми і образу всієї Австро-Угорщини, як тюрми народів.

У вірші «Декадент» І. Франко вказав на нікчемність декаденства, на те, що воно позбавлене народності, а значить і майбутнього. У декадентській літературі найбільше всього ненавидів І. Франко пасивність, споглядальність, а особливо культ зради і брехні.

¹ «Матеріали для культурної громадської історії Західної України», т. I вид. ВУАН, стор. 499.

² Іван Франко, Твори т. X, стор. 57, К., 1954 р.

На думку І. Франка, поезія повинна зривати маски, за якими приховується справжнє обличчя двоєдушних людей, вихованих в атмосфері й моралі старого суспільства. І вона виконує свою викривальну місію; її убивчої сили зазнають на собі:

Невільники забагів своїх,
Дурниць, зіпсуття та нудьги¹.

У своїй літературно-художній творчості, і в журналістсько-публіцистичній діяльності І. Франко турбувався про те, щоб література втручалась в поточні, сучасні справи, в злобу дня.

І. Франко піддає осудові «філософію «втікання» від бур громадських питань, ховання в затоці своєї мрії. Він протиставляє їй іншу філософію:

Поет — значить: вродився хорим,
Болить чужим і власним горем².

І. Франко пов'язує свої виступи проти формалізму в поезії із завданням грядущої революції; в одному з віршів 1881 р. він виступає за викорінення духу формалізму з мистецтва. Формалістам, у яких нічого немає крім «форми брешащої», він протиставляє літературу Белінського і Добролюбова, Гоголя і Тургенєва.

Вірність народові і народності мистецтва несумісна з формалістичними брязкальцями. Поет, ніби міркуючи вголос, пише:

«Чого ти, хлопе, вбравсь у стрій лицарський,
Немов боїшся насміху і сварки?
Чого важкий свій молот каменярський
Міняеш на тонкий різець Петрарки?
«Замість валити панський гнів і царський,
Ти скрився в поетичні закамарки!
Гіркий, та нешкідний удар писарський,
Мов полинівки чарка у шинкарки».
«Ні, я не кинув каменярський молот,
Усе він в моїй, хоч слабій, долоні,
Його не вирве насміх, ані колот³».

І. Франко не мислив діяльності сучасного поета поза служінням суспільству, поза пристрастю до чужої долі, поза діленням горя із цілим світом; його характеризує

¹ Іван Франко, Твори, т. XI, стор. 497, К., 1952 р.

² Там же, стор. 239.

³ Іван Франко. Твори, т. X, стор. 139—140, К., 1954 р.

високе почуття обов'язку перед народом. Пісні — розвазі, поезії — забаві І. Франко протиставляє пісню — служіння народові, поезію — подвиг в ім'я народу. І. Франко все своє життя тримав себе у стані мобілізаційної готовності, у прагненні, в невтомному шуканні тем, сюжетів, мотивів, поетичних настроїв, у витонченні манери, стилю і характеру викладу.

І. Франко писав: «...не в тім річ, з якої бочки бере поет напій, що подає своєму народові, а в тім, який напій він подає йому, чи чисте покріплює вино, чи наркотик на приспання. Я наркотиками не шинкую»¹.

На протилежність буржуазній літературі, мистецтву і естетству, яким придався народжений рабовласницьким Римом лозунг зникаючих класів «пам'ятай про смерть», І. Франко закликає всіх, хто присвятив себе служінню мистецтву, з девізом «пам'ятай про життя» ставати під прапор боротьби за корінні життєві інтереси «робочого люду».

Джерелом сили І. Франка була праця, народ, боротьба. Навіть віршована збірка І. Франка — «Із днів журби» овіяна сумом сильної, мужньої людини, що переборює сум і кличе людей:

в тую кузню, де кують
ясну зброю замість пут².

І. Франко мав усі підстави запитати про себе і своє служіння Батьківщині словами, які він вклав в уста Івана Вишенського в одноіменній поемі:

А чи ж я свої найкращі
думи, і чуття, й змагання
не віддав їй на службу
в тій великій боротьбі?
Чи ж не був я їй порадник
на непевнім роздорожжю?
Чи не додавав відваги
її втомленим борцям?³

Роль Франка у боротьбі за соціальне і національне визволення українського народу можна схарактеризувати його ж словами з поеми «Мойсей»:

¹ Іван Франко, Твори, т. XII, стор. 543—544, К., 1953 р.

² Іван Франко, Твори, т. XI, стор. 176, К., 1952 р.

³ Там же, стор. 203.

Все, що мав у життю, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї¹.

★ ★ ★

Подвиг І. Франка як революційного письменника, громадсько-політичного діяча, вченого-мислителя високо оцінила Комуністична партія Радянського Союзу і Радянська держава.

В тезах до 10-річчя з дня смерті І. Я. Франка, затверджених Центральним Комітетом Комуністичної партії України, великий син українського народу був названий робітничо-селянським письменником.

Про видатну роль Каменяра революції говорив український поет П. Тичина на V сесії Верховної Ради СРСР у 1953 році. Доречно покликався він на Франка і у своїй промові на засіданні Верховної Ради СРСР 16 липня 1956 р.

Високу оцінку дістала діяльність, творча і наукова спадщина І. Я. Франка в радянській пресі, в статтях П. Г. Тичини, М. Т. Рильського, А. С. Малишка, О. Т. Гончара, О. І. Білецького, О. Є. Корнійчука та інших працях, виданих в СРСР.

Любов народів Радянського Союзу до І. Франка знайшла своє виявлення у виданні «Вибраних творів» класика української літератури в п'яти томах російською мовою в Москві, у підготовці десятитомного російського видання, у закінченні видання в двадцяти томах у Києві.

Слово І. Франка, поборника дружби народів, близьке і зрозуміле в сім'ї братніх народів Радянського Союзу, завжди звучало і особливо звучить сьогодні, коли трудящі України разом з народами Радянського Союзу у всесвітньому таборі борців за мир відзначають століття з дня народження великого сина українського народу.

¹ Іван Франко, Твори, т. XII, стор. 485, К., 1952 р.

ГОССТРАХ

НАЙПОВНІШЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИ ГАРАНТУЄТЕ СОБІ І СВОЇЙ СІМ'І, КОЛИ УКЛАДЕТЕ ДОГОВІР ЗМІШАНОГО СТРАХУВАННЯ ЖИТТЯ

За договорами змішаного страхування Держстрах виплачує страхову суму:

САМОМУ ЗАСТРАХОВАНОМУ — по закінченні строку договору страхування, а також при постійній втраті працездатності від нещасного випадку.

СІМ'І ЗАСТРАХОВАНОГО АБО ІНШИМ ОСОБАМ, яких він призначив для одержання страхової суми, — в разі його смерті.

Застраховуватись можна на різну суму на строк 5, 10, 15 або 20 років.

Договори на суму до 5000 карбованців можуть укладатись як з лікарським, так і без лікарського огляду за бажанням громадян, а на суму понад 5000 карбованців — тільки з лікарським оглядом.

На страхування приймаються особи віком від 16 до 60 років.

Залежно від строку страхування і віку розмір місячного внеску за кожен тисячу карбованців страхової суми становить:

при страхуванні на строк	у віці 16—30 років	у віці 31—50 років	у віці 51—60 років
5 років	від 17 крб. 42 к. до 17 крб. 50 к.	від 17 крб. 50 к. до 17 крб. 75 к.	від 17 крб. 75 к. до 18 крб. 17 к.
10 років	від 7 крб. 92 к. до 8 крб. 00 к.	від 8 крб. 00 к. до 8 крб. 67 к.	від 8 крб. 75 к. до 9 крб. 67 к.
15 років	від 5 крб. 00 к. до 5 крб. 08 к.	від 5 крб. 08 к. до 6 крб. 00 к.	від 6 крб. 08 к. до 7 крб. 17 к.
20 років	від 3 крб. 58 к. до 3 крб. 67 к.	від 3 крб. 75 к. до 4 крб. 83 к.	від 4 крб. 92 к. до 5 крб. 42 к.

В разі постійної втрати працездатності в межах від 30 до 50 процентів Держстрах, крім виплати відповідної частини страхової суми, знижує розмір наступних внесків наполовину, а при постійній втраті працездатності більш як на 50 процентів — цілком звільняє застрахованого від дальшої сплати страхових внесків.

Після виплати страхової суми за втрату працездатності договір страхування продовжує діяти до зумовленого строку в повній страховій сумі.

Для укладання договорів страхування звертайтеся до районних інспекцій або викликайте агента Держстраху додому.